

Dones estudioses d'Alaquàs nascudes entre 1940 i 1955

INTRODUCCIÓ

Les dones que motiven aquest treball són aquelles que hem trobat en la recerca encadenada boca-orella a partir d'alguns noms i telèfons. Les més de cinquanta dones entrevistades contenen, amb interès, la situació viscuda per tal de cursar primària i ensenyament mitjà al llarg dels anys 1945, 1950 i 1960. Les que van fer batxillerat, van veure augmentades les dificultats per falta de centres i de preparadors. Aquelles que van voler cursar estudis superiors, acabarien més tard per ser les més joves, per l'interès en fer carreres llargues o perquè estudiaven i treballaven alhora. Totes hagueren d'esquivar els entrebancs d'una situació de canvi, de necessitats i de repressió. Tanmateix, les que s'ho van proposar, van obtenir titulació, carrera o ofici que els va proporcionar treball, independència i seguretat. Les que no van voler o no van poder cursar batxillerat, igualment van resoldre la seua situació vital amb cursos de taquimecanografia, de comptabilitat, amb títols de Corte i confecció o bé, incorporant-se al món del treball en empreses familiar o alienes.

Per poder valorar el mèrit d'aquestes dones, hem de recordar quina era la situació política, socioeconòmica, en general, de postguerra i en les dècades de 1950 i 1960 a l'Estat Espanyol i a Alaquàs; quina era la situació familiar; quins eren els períodes de graduació escolar i plans d'estudis en vigor; quina era l'oferta educativa en el poble en aquell moment i, finalment, quines institucions van fer gestions per tal de facilitar els estudis en el poble.

Hi ha una bibliografia immensa sobre la postguerra, sobre els anys de la Dictadura de Franco i sobre l'educació en el nacionalcatolicisme, per això, només recordarem en unes línies molt generals el moment.

Amb el triomf militar del bàndol nacional, dirigit pel general Franco, i la derrota europea del feixisme, les potències aliades rebutgen i aïllen el govern franquista.

L'aïllament internacional, les consegüents dificultats comercials amb l'estranger, la manca de queviures, la corrupció i els salaris de misèria donaran com a resultat una situació de pobresa insostenible.

A més a més, les forces guanyadores coparan els llocs de poder polític i econòmic. Ministres, governadors civils, alcaldes i bisbes mantindran la població submissa i sotmesa.

L'any 1959 Franco retira del govern els falangistes i nomena ministres com López Rodó, Alberto Ullastres i Mariano Navarro, que plantegen el *Primer Plan d'Estabilización Económica*. El Pla va suposar l'inici de la recuperació econòmica i l'obertura al comerç cap a Europa.

Un tímid procés d'industrialització comença a tindre efecte. Ací es creen les primeres fàbriques locals. Les indústries necessiten obrers i gestors. La formació es fa necessària i és el moment que les famílies s'esforcen perquè els fills i les filles estudien i ingressen en el món laboral i professional amb la formació adient.

Efectivament, l'interès pels estudis de les filles i dels fills va en augment. Els pares feien hores extraordinàries en la feina per tal sufragar les despeses dels estudis de les filles. Hi havia la decisió de donar formació, en uns casos i, en altres, a més a més, la necessitat imperiosa que les joves començaren a treballar per ajudar a l'economia familiar. La situació canvia segons que les joves hagen començat a estudiar més enllà de la primària obligatòria en la dècada dels cinquanta o en la dels anys seixanta.

A partir de la dècada dels seixanta, l'Horta Sud reuneix el percentatge més gran d'empreses industrials de la província de València. Aquest teixit industrial està conformat per PIMES de tipus familiar. Les dones entrevistades corroboren aquesta situació. «En els corrals de moltes cases dels carrers del centre del poble, hi havia fàbriques de mobles, de culleres, de taps, de palmitos o de joguines». Eixe progrés de la indústria atreia una població d'altres indrets d'Espanya.

En 1940, en acabar la guerra de 1936, hi havia a Alaquàs 3.753 habitants; en 1950, 4.332; i en 1960 es comptabilitzaven 8.116. S'ha comentat el fet en diverses publicacions.

En la dècada dels quaranta, a Espanya, un milió de persones va anar del camp a la ciutat i més de dos milions en la dècada dels cinquanta. Això va provocar la formació d'infrahabitatges en les grans ciutats i la necessitat d'urbanització d'aquelles. En 1950 el Govern comprova que el dèficit era d'un milió de vivendes. Per tal de fer front a aquesta situació es crea el *Ministerio de la Vivienda*.

També es produeix a Alaquàs aquesta carència, per això es fa necessària la construcció d'habitatges. És en aquest moment, dels anys quaranta als seixanta, quan es creen els barris de l'*Ave María*; el de *Sant Vicent Ferrer*; el barri *Virgen del Carmen*, cap al final de la dècada; *San Fermín* conegut com Barri de los *Faroles* o la finca de *El Barco*, en General Palafox, en els baixos de la qual l'Ajuntament instal·laria aules de primària al final de la dècada dels seixanta.

En 1975 un 76% de la població era al·lòctona. Com també s'ha dit en diverses publicacions.

Pel que fa al govern local direm que durant aquestes dues dècades va regir l'Ajuntament d'Alaquàs D. José María Sancho Santamaría. De 1952 a 1970.

PERIODES DE GRADUACIÓ ESCOLAR I PLANS D'ESTUDIS

A excepció de Carmen Martí Bolinches, nascuda al 1930 i morta a 2017, i Paquita Usedo nascuda al 1935, les dones participants en aquest senzill i parcial estudi de camp van nàixer de l'any 1940 fins a l'any 1955. Hem abastat aquest interval, i no més enllà de l'any 1955, perquè el pla d'estudis d'aquestes dues dècades, exigia, per cursar batxillerat, complir deu anys en l'any natural en què començaven, i hi havia interès a saber on i com havien fet l'ensenyament primari; en quines circumstàncies van començar el batxillerat, si les batxilleres van estudiar carreres, així com el motiu pel qual algunes dones van optar per no continuar més enllà de l'ensenyament primari.

Els estudis de primària, realitzats en la dècada dels cinquanta i seixanta, estan basats en la següent llei: *Ley de Enseñanza Primaria del 18 julio de 1945*.

“Ley de 17 de julio de 1945 sobre Enseñanza Primaria” S’aprova el dia 18.

TITULO I

Declaración de principios

CAPITULO PRIMERO

La educación primaria y el derecho educativo.

—Definición

Artículo primero.—La educación primaria es el primer grado de la formación o desarrollo racional de las facultades específicas del hombre. Tiene por objeto:

- a) Proporcionar a todos los españoles la cultura general obligatoria.
- b) Formar la voluntad, la conciencia y el carácter del niño en orden al cumplimiento del deber y a su destino eterno.
- c) Infundir en el espíritu del alumno el amor y la idea del servicio a la Patria, de acuerdo con los principios inspiradores del Movimiento.
- d) Preparar a la niñez capacidad, para ulteriores estudios y actividades de carácter cultural.
- e) Contribuir, dentro de su esfera propia, a la orientación y formación profesional para la vida del trabajo agrícola, industrial y comercial. Como obra fundamentalmente social, corresponde a la Familia, a la Iglesia y al Estado, y por delegación al Maestro, cuya noble misión se reconoce y proclama.

Són aquestes unes de les primeres frases que aporta la llei de 1945, impulsada pel ministeri de José Ibáñez Martín.

Va suposar l'esdeveniment més important en matèria educativa del moment històric al qual ens referim. És un resum fidel del que s'ha nomenat l'educació nacional-catòlica, encara que ací només mencionarem alguns aspectes de l'organització general.

TITULO II

La Escuela

CAPITULO PRIMERO

Organización general. —Definición

Artículo quince. —La Escuela es la comunidad activa de Maestros y escolares, instituida por la Familia, la Iglesia o el Estado, como órgano de la educación primaria, para la formación cristiana, patriótica e intelectual de la niñez española.

Advocación

Artículo dieciséis. —Todas las Escuelas se colocan bajo la advocación de Jesús, Maestro y modelo de educación. Para celebrar anualmente esta advocación se instituye una fiesta, cuya fecha será variable, según las distintas Escuelas, y se solemnizará con actos religiosos.

Número de Escuelas

Artículo diecisiete. —El Estado estimulará la creación de Escuelas, y las creará por si mismo si fuese necesario, hasta alcanzar en cada localidad un número no menor de una por cada doscientos cincuenta habitantes.

Períodos de graduación escolar

Artículo dieciocho. —En armonía con el desarrollo psicológico de los alumnos, la enseñanza primaria comprenderá los siguientes períodos:

Primero. —Período de iniciación, que comprenderá:

- a) Escuelas maternas, hasta los cuatro años.
- b) Escuelas de párvulos, de los cuatro a los seis años.

Segundo. —Período de enseñanza elemental. —De los seis a los diez años.

Tercero. Período de perfeccionamiento. —De los diez a los doce años.

Cuarto. —Período de iniciación profesional. —De los doce a los quince años. Este período enlazará con la enseñanza profesional propiamente dicha, que se considera como una prolongación de esta iniciación, y será regulada por disposiciones especiales.

De estos períodos son estrictamente obligatorios en todas las Escuelas el segundo y el tercero, salvo lo que se previene en el artículo veintidós. Por disposición especial se determinaron, de acuerdo con las posibilidades locales y económicas, los núcleos de población en cuyas Escuelas se han de completar los restantes períodos de graduación escolar.

Només hi havia l'obligació de romandre escolaritzats dels sis als deu anys. Aquesta obligació eximia l'Estat d'oferir places per als períodes no obligatoris. Per això, possiblement, com que no hi havia oferta pública dels períodes anteriors, les dones entrevistades anaren a la senyora Patrocinio o a les Doctrineres; i després, amb 6 anys, quan l'ensenyament ja era obligatori, algunes continuaven amb les monges, i altres se n'anaven a les escoles públiques amb Dª Isabel, Dª Matilde, Dª Maria, Dª Josefina, segons el moment, a les Oblates o a col·legis religiosos de València.

El Règim no es va ocupar immediatament de reestructurar tota l'educació, però sí de transmetre ideologia, i açò es fa evident des del primer moment. Les ideologies les sustentaven l'església catòlica i el falangisme, i s'esforçaven per proposar una educació masculina i una altra femenina de forma contraposada. Lectures, esports, activitats i models eren diferents. Dins de les propostes femenines també hi apareixien models a imitar i contramodels.

Així:

«A partir del segundo período, las Escuelas serán de niños o de niñas, con locales distintos, y a cargo de Maestros o Maestras, respectivamente».

«Para las niñas se organizarán además enseñanzas de artesanía y labores de hogar».

Les xiquetes que es quedaven a l'escola després dels deu anys entraven en el període de perfeccionament. Segons diuen, treballaven els continguts d'una enciclopèdia les activitats de llengua espanyola, matemàtiques, etc., de matí; i a les vesprades, també feien labors, treballs manuals i resos.

Aquesta llei es va basar en tres principis: universalitat, gratuïtat i obligatorietat. Era universal perquè tots els continguts curriculars eren iguals a l'àmbit nacional, això va dur a l'eliminació de les altres llengües de l'Estat. L'obligatorietat eximia a la població infantil de treballar altra feina que no fos la de l'escola: per a xiquetes

de sis a dotze anys, per exemple, va ser positiva: hi havia xiquetes menors de dotze anys que anaven a cuidar xiquets de bolquers. La gratuïtat es va veure reforçada pel compromís de construir una escola per cada 250 habitants, comptant amb els centres que pogués tenir l'Església.

L'església catòlica que, en aquell moment, va consolidar tota una xarxa de centres educatius finançats, en part, per l'Estat.

En la dècada dels seixanta, l'educació primària va experimentar una gran millora, encara que no hi havia dotacions suficients, i no es podia accedir a l'ensenyament mitjà, o es feia amb dificultats. Potser va ser aquest l'origen de la proliferació d'acadèmies i de classes particulars a les quals fan referència les alumnes.

Pel que fa a la *Enseñanza Media*, la llei que ho regula és la *Ley de Ordenación de la Enseñanza Media* del 26 de febrero de 1953 (de D. Joaquín Ruiz-Jiménez y Cortés).

En 1947 es veu ja la possibilitat de derogar la Llei de 1938; va ser en començar a redactar *Anteproyecto de Enseñanza Media*, que va estar a punt de convertir-se en llei, però no es va aconseguir. Tanmateix, algunes de les seues normes es van incorporar. Passarien a ser legals en la *Ley de 16 de julio de 1949*.

Les gràfiques sobre economia comencen a donar signes de superació de la crisi. A més a més, les circumstàncies socials, deu anys després de promulgada la llei de 1938, havien canviat profundament: la situació política europea, el desig d'una vida més igualitària i la convicció que l'estudi proporcionaria més possibilitats de situar-se en la vida. Amb aquesta consciència, la primera generació de postguerra, en complir deu anys, s'encarava amb l'alternativa d'elegir entre el batxillerat i la cultura a mitges; entre perpetuar la situació dels pares o intentar superar aquella dolenta situació. Tot es va traduir en una demanda d'educació.

Per conèixer el recorregut estudiantil en què es van moure les dones estudioses dels anys 1950 i 1960, cal recordar els plans d'estudis de la llei que va aportar Ruiz Giménez. Mereix especial atenció l'article huitanta-cinc, perquè aporta continguts curriculars per a les joves diferenciats respecte als dels joves.

La Ley de Ordenación de la Enseñanza Media fue promulgada con fecha 26 de febrero de 1953 en el Boletín Oficial del Estado del 27.

SECCION CUARTA

CAPITULO VII

Los planes de estudio

Ens interessent especialment els articles següents:

«Artículo setenta y siete. —El Bachillerato cursado en los Centros docentes femeninos podrá regirse por un plan propio, en el que figurarán obligatoriamente las enseñanzas adecuadas a la vida del hogar y aquellas que especialmente preparen para profesiones femeninas.

Artículo setenta y ocho. —El estudio del Bachillerato se divide, tanto para el plan general como para los especiales, en dos grados: elemental y superior.

Artículo setenta y nueve. —El primer grado del Bachillerato;

a) Durará cuatro cursos;

b) Se acomodará en los métodos pedagógicos a la mentalidad de sus escolares;

c) Comprenderá las materias cuyo conocimiento es necesario para alcanzar el nivel de formación que debe exigirse como mínimo a cuantos hayan de ejercer profesiones de carácter técnico elemental, para cuyos estudios y oposiciones será exigible el correspondiente título;

d) No podrá comenzarse antes del año natural en que el alumno cumpla los diez de su edad.

Al terminarlo, los alumnos practicarán las pruebas exigidas por el Estado para la colación del título de Bachiller elemental.

Artículo ochenta.-Las materias propias del grado elemental, pedagógicamente distribuidas en los programas y horarios de los cuatro cursos, serán:

Religión, Lengua Española y Literatura, Matemáticas, Latín, Geografía e Historia, Ciencias Físicas, Químicas y Naturales; Dibujo y un idioma moderno.

Artículo ochenta y uno. —El Bachillerato superior:

a) Durará dos cursos, a partir del año en que el alumno cumpla, por lo menos, los catorce años de edad;

b) Sé acomodará en los métodos a la mentalidad propia de sus escolares;

c) Comprenderá materias de cultura general comunes a todos los alumnos, aunque permitirá a éstos una opción vocacional respecto de algunas asignaturas de Ciencias o de Letras que sean para ellos instrumento de especial formación. La aprobación de tales asignaturas no concederá derecho a título diferenciado, ni limitará a los escolares, por ningún concepto, en sus posteriores derechos Académicos ó profesionales.

Artículo ochenta y dos. —De acuerdo con el artículo anterior, serán materias obligatorias comunes a todos los alumnos:

Religión, Elementos de Filosofía, Literatura (comentario de textos y composición), Historia del Arte y de la Cultura, Ciencias Exactas, Físicas y Naturales, y un idioma moderno.

Serán materias obligatorias, pero de acuerdo con la orientación vocacional del alumno: para los de Letras, Latín y Griego; para los de Ciencias, Matemáticas y Física.

Artículo ochenta y cinco. —La formación del espíritu nacional, la educación física, y para las alumnas, además, las enseñanzas del hogar, serán fundamentales, obligatorias y debidamente atendidas en los planes de todos los cursos, en los horarios escolares, en los exámenes y en las pruebas de Grado.

La formación del espíritu nacional será recibida siguiendo los cursos establecidos. Los exámenes y pruebas de Grado en esta materia podrán realizarse en los campamentos o albergues del Frente de Juventudes o, en su caso, de la Sección Femenina, de F. E. T. y de las J. O. N. S., en la forma que reglamentariamente se determine.

Las Delegaciones Nacionales del Frente de Juventudes y de la Sección Femenina tendrán facultad de propuesta, tanto en lo referente al nombramiento del Profesorado especial como en lo relativo a la inspección de aquellas enseñanzas, y además las funciones y prerrogativas que les atribuyan las disposiciones vigentes y especialmente lo prevenido en esta Ley.

Ambas Delegaciones Nacionales podrán recabar en los institutos oficiales, a estos efectos, la colaboración de los Profesores de los Centros de Enseñanza Media que sean miembros del S. E. P. E. M.».

OFERTA FORMATIVA PER A LES JOVES D'ALAUÀS DE 1950 A 1970

ESCOLA PÚBLICA ESCOLES D'ALAUÀS

L'Escola Pública impartia exclusivament classes d'educació primària. Amb l'interés que hi hagués separació per sexes, hi havia, com en quasi tots els pobles, amuntegament de l'alumnat en aules disseminades arreu del territori en baixos o pisos llogats: carrer Canalejas, carrer Sant Hipòlit, carrer Dr Barberà, carrer Major, actual Av. País Valencià, baixos en Av. General Palafox, entre altres.

Les alumnes mencionen mestres com Dª Isabel López, Dª María Pellín, Dª Matilde, Dª Josefina, Dª Maruja Forment, Dª Mª Dolores, Dª Marisa filla de Dª Isabel López.

Les mestres Nacionals van ser les primeres en preparar les alumnes per fer ingrés a *Institutos de Enseñanza Media*. Dª Isabel, especialment, cap a l'any 1951-1952, ja impartia classes particulars per preparar les alumnes més veteranes.

En 1957, van fer les Escoles Noves Tinent General Eduardo González Gallarza, situat, en principi, en l'actual Vila d'Alauàs, lloc on abans es trillava el forment. El pati també estava dividit en zona de xiques i zona de xics.

Malgrat les noves construccions, i com eren insuficients, van habilitar aules als baixos de General Palafox, Patronato Virgen del Carmen, en funcionament en 1969.

Amb l'augment constant de la població de la dècada dels seixanta, va ser necessària la construcció d'un nou edifici escolar; era ja l'any 1971. Es va construir l'actual González Gallarza, per això, el primitiu va rebre el nom Vila d'Alauàs.

En 1974 seria la construcció del Colegio Plan de Urgencia, actual Bonavista.

ESCOLA NO PÚBLICA DOCTRINERES

Va ser un col·legi de xiques des de l'any 1931. En el curs 1939-1940, ja hi havia alumnat femení. Se sap perquè en les felicitacions a la Madre Josefa pel seu sant s'expressen així: «La felicitan las "Doloretas" y las niñas del Colegio». Això vol dir que ja hi havia ensenyament, a més a més de les internes, les Doloretas.

Després tenien xiquets fins als sis anys, i les xiquetes, si no marxaven a fer batxillerat, romanien fins als dotze anys en *Periodo de perfeccionamiento* i després, fins als catorze anys en *Periodo de iniciación profesional*.

Sembla que les Doctrineres van preparar Isabel Pallardó per a fer l'examen d'ingrés i dos cursos de batxillerat en la dècada dels cinquanta en hores extraescolars. La duïen les monges a examinar-se a l'*Instituto Nacional José de Ribera* de Xàtiva.

En 1971 es crea el Patronat i es completa la primària fins a 6é, 7é i 8é. En aquest moment, preparen cada curs un grup d'alumnes, a banda de les hores escolars, per a fer la prova d'ingrés i els primers cursos de batxillerat elemental. Les alumnes comenten que les preparava per a la prova d'ingrés de batxillerat elemental la Hermana Encarnación.

De 1968 fins a 1985, en horari nocturn, preparaven per a fer Secretariat; les alumnes s'examinaven a València.

OBLATES

Era un col·legi de xiques. En principi, exclusivament per a classes de primària des de finals dels cinquanta o principis dels seixanta, segons comenten. I, des de sempre, l'atenció a xiquetes i dones socialment inadaptades.

En 1966-1967 van començar a impartir classes de batxillerat, encara que les alumnes s'examinaren en el *Instituto Nacional San Vicente Ferrer* de València. Després seria Filial número 9 de l'esmentat Institut, 1967/68.

ACADEMIA VIRGEN DEL OLIVAR

Acadèmia mixta i privada, dirigida per Dª Amparo Company, on també hi havia el professor D. Pablo, entre altres; situada en el carrer Sant Jeroni. Després va canviar de domicili.

Sabem, per les alumnes, que preparaven per a la prova d'ingrés als instituts, i per a fer 1r, 2n i 3r de batxillerat cap a l'any 1962. Els alumnes havien d'anar a examinar-se lliures a l'*Instituto Nacional de Enseñanza Media San Vicente Ferrer*; a l'Institut de Requena o al de Xàtiva.

ESCOLAPIAS DE ALAQUÀS

Col·legi de xiques. Era *Escuela de Novicias*, un internat; però, en algun moment, acceptaren algunes alumnes externes. Hi havia xiquetes internes i monges d'arreu d'Espanya. Prepararen per als primers cursos de batxillerat elemental cap a l'any 1966. Han parlat del centre cinc alumnes de les entrevistades.

D. JUAN ALABAU

Donava classes particulars, aconsellava i va preparar, des dels primers temps, algunes alumnes per a fer la prova d'Ingrés. Després, donava classes particulars de repàs en acabar el seu horari als Escolapis de València, on exercia de mestre.

D. JUAN MARTÍNEZ

Aula mixta. Tenia una aula a Aldaia on impartia classes de comptabilitat, taquimecanografia i de repàs de matemàtiques. Hi acudien molts estudiants d'Alaquàs.

ACADEMIA FRAY LUIS DE LEÓN

Estava situada a Aldaia. En principi, va estar regentada per D. Agustín Sala (pare). Va ser creada en l'any 1958 per fer classes particulars; després per fer batxillerat i formació professional fins a la dècada dels setanta, que es va transformar en el centre Mariano Serra, i fins a l'actualitat.

ACADÈMIA CARRER MADRE JOSEFA CAMPOS.

La dirigia D. Alfredo, on hi havia també D. Enrique. Últims anys de la dècada dels seixanta.

A *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs*, volum XI, 1992, pàg. 25, Mariano Planells Segura, en «Profesores y discípulos en Alaquàs, desde 1900 hasta hoy», explica la funció feta per ell, com a regidor d'Educació, de promoure projectes com la preparació d'alumnes per a fer l'examen d'ingrés als Instituts de batxillerat entre els professors de l'Escola Parroquial i els de les Escoles Públiques. També hi fa menció a la proximitat de la creació de la filial, sempre del Luis Vives. I conta, vivament, les vicissituds viscudes en la gestió d'aquesta.

PREPARACIÓ PER A L'EXAMEN D'INGRÉS A *INSTITUTOS DE ENSEÑANZA MEDIA*

En aquest moment les xiquetes d'Alaquàs no tenien possibilitat de fer batxillerat en Alaquàs. Tampoc la tenien els xics, com diu Mariano Planells en l'article abans esmentat. Quan arribaven als deu anys, si la família volia que la filla continués estudiant, es trobaven amb la dificultat de la carència total d'institucions per a poder cursar en el poble, de forma oficial, l'ensenyament mitjà. Si algun professional plantejava la conveniència de continuar estudis, es creava un conflicte que calia resoldre. Quan els i les joves volien continuar estudiant, havien de marxar amb deu anys a València en tramvia o en autobús, igualment si resolien anar a Torrent. Així ho van fer molts xics. En canvi, no es veia bé per a les xiques, comenten algunes dones; i buscaven formes alternatives per a l'estudi. De vegades, es quedaven dos anys més en l'escola primària, fent el tercer període, el de perfeccionament.

A més de l'entrebanc d'haver d'anar a soles a València, hi havia el problema de les despeses; perquè, encara que l'economia va millorar, persistien moltes necessitats i carències; i suposava, de vegades, un esforç familiar difícil d'assumir. Calia pagar transport, uniformes, llibres i material. Però, pitjor va ser la situació d'aquelles dones que davant les dificultats, van resoldre no estudiar.

Com va haver-hi tant d'interés per l'estudi, els mestres, acadèmies i centres de religioses van assumir, a poc a poc, la preparació de la prova d'ingrés a instituts.

PROVA D'INGRÉS PER A L'ACCÉS A INSTITUTS DE BATXILLERAT	
NACIONALS	Paqui Beta, Teresa Sanchis, Elvira Alabau, Mati Ferrer, Teresa Sanz, Teresa Martínez, Pilar Soriano, Carmen Is, María Peiró, Pilar Ferrer
DOCTRINERES	Isabel Pallardó, Amparo Ballester, Fina Lerma, Pilar Carot, Remedios Martínez, Elvira García Campos
RR OBLATES VENERABLE MADRE OVIEDO	M ^a Julia Martí, Josefa Palop, M ^a Dolores Cosme, Mercedes López, Dolores Taberner
ACADEMIA VIRGEN DEL OLIVAR	Pura Soriano, Josefa Fuentes, Maru Planells, Charo Medina, Pilar Ferrer, Presen Sena
ALTRES CENTRES	Carmen Montoro (Sagrada Família València), Pilar Sena (Escolàpies de València), Maruja Sardina (Acadèmia D. Alfredo), Xelo Sabater (Domus), Mercedes Sánchez (Ve amb batxillerat elemental), Teresa Planells (Graduat E. Adults), Pilar Taberner (Institut Alaquàs)

ALTRES SITUACIONS	
PROVES ESPECÍFIQUES D'ACCÉS A ESTUDIS SUPERIORS	Roser Martínez (Prova accés Universitat) Joaquina Soriano (Prova accés per Extensió Agrària), Carmen Mateu (Prova accés Belles Arts), Inés Peiró (Prova accés Universitat)
OPTEN PEL MÓN DEL TREBALL	Sacramento Ferrer Santandreu, Marina Laborda, Amparo Marco, M ^a Ángeles López, Trini Sanmiguel, Maria Ferrer, Mari Cruz Ferrer, Maribel Forment, M ^a Teresa Planells, Paqui García Besó, Pilar Portalés, Paqui Usedo, Maria Usedo

La decisió de continuar estudis, a més de la voluntat i possibilitats de la família, era impulsada pel professorat de primària, amb orientacions i en molts casos, amb classes particulars.

Podem comprovar, en la graella, que van ser les Escoles Públiques les primeres a fer accessible els estudis de batxillerat, en els primers anys de la dècada dels cinquanta, per a les joves estudiants: hi apareixen les més veteranes. Dª Isabel López, quan volia que alguna xiqueta estudiés batxillerat, ho suggeria a les famílies i, si calia, en hores extraescolars, preparava les xiquetes, en xicotets grups, per a la prova d'ingrés. En alguns casos, preparava també per fer els primers cursos del batxillerat elemental.

Amb el pas del temps i la demanda d'estudis, les opcions es van ampliar, encara que hi havia sempre la dificultat d'haver d'anar a Requena, a València o a Xàtiva a examinar-se, lliures, després de preparar les matèries amb un professor particular, acadèmia o centre, i jugar-s'ho tot a la sort de les preguntes elegides pel professor examinador. Elles confessen haver passat nervis i por.

Hi havia pressa per oferir els estudis perquè la demanda era clamorosa. Relata una alumna del Col·legi *Venerable Madre Oviedo*, les Oblates, que en el curs 1966/67 les religioses van encetar els estudis de batxillerat elemental; impartien les classes uns professors i alguna religiosa; però no els van concedir l'autorització i les alumnes van haver d'anar a examinar-se al *Instituto Nacional San Vicente Ferrer*, com a lliures, de totes les assignatures en dos dies. A l'any següent, en segon de Batxiller Elemental, ja s'examinaren en el Centre d'Alaquàs, en avaluació contínua.

CENTRE ON VAN COMENÇAR EL BATXILLERAT ELEMENTAL	
E. PÚBLICA	Teresa Sanchis, Pilar Soriano, Presen Sena, Teresa Martínez
OBLATES	Mari Julia Martí, M ^a Dolores Cosme, Teresa Palop, M ^a Dolores Taberner, Pilar Taberner, Mercedes Sánchez, Teresa Sanz
ESCOLÀPIES ALAQUÀS	Maruja Sardina, Josefa Fuentes, Josefa Palop, Remedios Martínez
DOCTRINERES	Isabel Pallardó
SANT VICENT FERRER VALÈNCIA	Pura Soriano, Elvira García, Maru Planells, Pilar Ferrer
DOMUS	Elvira Alabau, Mati Ferrer, Xelo Sabater
MARIANO BENLLIURE ALAQUÀS	Teresa Planells Cervera
ACADÈMIA VIRGEN DEL OLIVAR	Amparo Ballester, Pilar Carot, Josefa Palop, Josefa Fuentes, Maru Planells, Charo Medina, Carmen Is Peris
ACADÈMIA FRAY LUIS DE LEÓN ALDAIA	Pilar Carot
ACADÈMIA VALÈNCIA	Paqui Beta
A. OLLER	Teresa Sanchis

Hem dit “començar el batxillerat elemental” perquè, en arribar a segon o tercer, havien de canviar de centre i de professors per tal de concloure amb 4t i la revàlida, i poder així obtenir la titulació. Seria interminable posar els itineraris seguits per cadascuna de les joves estudiants per cursar estudis d’ensenyament mitjà. Val a dir, com a comentari general, que la majoria va tenir contacte amb un professor o centre per a la preparació de la prova d’ingrés; una acadèmia o centre per a fer els dos o tres primers cursos de batxillerat, amb examen lliure en un altre centre oficial; una nova acadèmia o centre els últims cursos del batxillerat elemental i preparació de la revàlida i el repàs d’algunes assignatures i examen lliure en altre centre.

Aquelles joves que van voler fer el batxillerat superior van haver de buscar un nou Institut o acadèmia, i potser, un altre centre per aprovar el COU. Les primeres farien aquests estudis a València.

Per cursar la carrera elegida també acudiren a diverses acadèmies i centres especialitzats: Domus, Oller, preparadora D^a Amparo Sorribes (examen lliure), Acadèmia de Belles Arts, Edetania, Escola Magisteri, Escola d'Infermeria, Escola Diocesana d'Infermeria, Universitat carrer Nau, Facultat de Medicina, Facultat de Dret o l'Escola de Graduats Socials.

SITUACIONS DIVERSES DAVANT ELS ESTUDIS

Encara que hi hagué dones convençudes que en finalitzar l'ensenyament primari anirien a València a fer el mitjà fins a acabar alguna carrera, perquè a casa hi havia valoració i tradició d'accedir als estudis, a més de bona situació econòmica, remarcarem que no va ser aquesta la situació general.

Cal comentar que algunes xiquetes, amb dotze anys, van anar a treballar o es van quedar a casa per atendre la mare delicada o el pare malalt. En aquests casos i per tal d'avançar, de vegades, compatibilitzaven l'atenció de familiars amb els estudis de batxillerat, música, secretariat, comptabilitat o *corte y confección*.

A més a més, calia ajudar l'economia de casa, per això, els estudis d'ensenyament mitjà es feien simultaniejant amb l'atenció de negocis familiars i també a les tasques domèstiques. «Sempre era la responsabilitat de les dones de la casa», comenten algunes.

És curiós observar l'interés d'aquelles xiques en aprofitar el temps any rere any. En el Col·legi de les Oblates, en acabar el batxillerat elemental, no podien continuar per fer el superior, i algunes marxaren a cursar-lo al *Instituto San Vicente Ferrer* de València. Altres, per no perdre l'any i no haver de viatjar a València, es van matricular de *Auxiliar de Empresas* en el mateix Centre de les Oblates o en les Doctrineres que, en aquell moment, oferien Secretariado. Al curs següent, algunes van tornar al centre on havien fet el Batxillerat elemental i van començar el superior; de vegades, simultaniejant estudis de batxillerat i el d'Empresarials que havien encetat. Així és com va haver-hi qui va acabar Empresarials en la *Escuela Universitaria de Estudios Empresariales de Valencia* i també el batxillerat superior.

Aquests cursos de Secretariat i Auxiliar d'Empresa van ser profitosos per a moltes alumnes, perquè sembla que feien falta secretàries en els despatxos de les empreses emergents; i les joves, en formar-se, trobaven treball de seguida. Hi ha el cas d'una alumna que, després de fer secretariat en les monges, ha estat exercint de secretària quaranta-sis anys en una empresa local, fins a la jubilació. Altres, deixaven el lloc en casar-se; diuen que era el costum.

Tot ho van compatibilitzar amb el *Servicio Social de la Mujer* que consistia a aprendre a cosir, cuinar, brodar o fer la bolcada, i també la lectura i comentaris de textos de Pilar Primo de Ribera. Moltes confessen haver-ho fet per poder treure el carnet de conduir. Era condició indispensable.

En haver de seguir aquests itineraris intrincats, ocorre, amb certa freqüència, que moltes dones, ja casades -perquè es casaven joves- i amb fills, van haver de continuar estudiant per acabar la carrera, per fer oposicions o per fer cursos d'adaptació i reciclatge.

Altres van ajornar els estudis perquè la família les necessitava en aquell moment. Algunes fins a deu anys. I també hi ha qui va descobrir la possibilitat de continuar estudiant més de vint anys després dels seus deu anys, amb una prova d'accés a la Universitat.

Si la família no podia assumir les despeses de transport per anar a València diàriament a estudiar, hi havia la possibilitat de competir fent proves per tal d'obtenir una beca cada curs. Les becaes del grup recorden haver anat a carrer Ambaixador Vich a examinar-se per aconseguir la beca. I encara hi havia la possibilitat, si tenien alguna influència, d'entrar en un col·legi religiós de València, dissenyat per a filles de rics empresaris, com exportadors de taronja o funcionaris d'alta categoria, sense haver de pagar l'estada, a canvi d'ajudar en les tasques de menjador, neteja i conservació del col·legi. Això comenten, amb satisfacció, algunes dones.

LES FILIALS

En 1961 el Papa Juan XXIII presenta l'Encíclica *Mater et Magistra*; en ella, insta al clero i als seglars a emprendre una acció social en la vida quotidiana, a ser actius en els assumptes de la seua incumbència, com podia ser l'educació, que fins ara havia estat en mans de l'Església i de l'Estat. Aquest dinamisme social va ser un dels motors per a la creació de les Seccions Filials arreu de l'Estat.

Cal remarcar també que hi havia postures polítiques a favor de fer extensiva l'educació a tots els ciutadans; a més a més d'una postura religiosa de major atenció a les classes obreres. Circumstàncies que afavorien la creació de centres per a la implantació del batxillerat elemental en zones on no hi havia atenció en aquest nivell d'estudis.

Lora Tamayo ocuparà el Ministeri d'Educació de 1962 a 1968. En aquest temps, es va perllongar l'escolaritat obligatòria fins als catorze anys, es va generalitzar l'escolarització d'adults, es va ampliar el nombre de beques, i en el curs 1962-1963 es van obrir 98 nous Instituts de Batxillerat a Espanya.

Per fer arribar l'educació a tots els espanyols, es promulga la "*Ley de 14 de abril de 1962*" (BOE del 16 d'abril del mateix any) denominada *Ley de extensión de la Enseñanza Media*, que –en el seu article 1r-, autoritza el Govern de la Nació perquè regule la creació de seccions filials, els estudis nocturns i centres oficials de Patronat de *Enseñanza Media*, plantejant així una estreta col·laboració entre l'Estat i les institucions com l'Església, el *Movimiento*, Corporacions Provincials com Locals, així com Entitats Privades.

Esta col·laboració seria proposada pel *Ministerio de Educación Nacional*, i havia d'anar acompanyada d'un dictamen del *Consejo Nacional de Educación* per a ser aprovada .

Tot va quedar exposat a el *DECRETO 90/1963, de 17 de enero, regulador de las Secciones Filiales y de los estudios nocturnos en la Enseñanza Media*.

Un grup de persones interessades en la cultura, gent d'Acció Catòlica i pares de l'alumnat, i d'altra banda, les Oblates van prendre part en la gestió per a la instauració d'Instituts filials del *Luis Vives* i de *San Vicente Ferrer* de València en el poble. Van viatjar al Ministeri d'Educació a Madrid. Així, per sol·licitud de *Oblatas del Santísimo Redentor* i de la *Parroquia de la Asunción*, amb D. Antonio Sancho al capdavant, el Ministeri va atorgar en 1967 una bestreta que ve ressenyada en Redined, així com una subvenció per als dos centres d'Alaquàs en 1967.

«CREACIÓN DE NUEVOS PUESTOS ESCOLARES

Las obras actualmente en marcha en Institutos y Delegadas ascienden a 545 millones de pesetas. Otros 543 millones han sido concedidos como subvenciones y anticipos a Centros no oficiales para la creación de puestos escolares.

De acuerdo con las disposiciones vigentes en orden a la concesión de subvenciones y anticipos reintegrables para la creación de nuevos puestos escolares, y teniendo en cuenta que el Plan de Desarrollo Económico y Social prevé a este respecto una asignación total de 671.240.000 pesetas, han sido concedidas por las Ordenes que se indican, las siguientes subvenciones y anticipos a Centros no oficiales de Enseñanza Media».

ANTICIPOS¹

Oblatas del Santísimo Redentor Alacuás (Valencia)² 480.000

Parroquia de la Asunción Alacuás (Valencia)³ 412.000

SUBVENCIONES⁴

Oblatas del Santísimo Redentor Alacuás (Valencia)⁵ 4.320.000

Parroquia de la Asunción Alacuás (Valencia)⁶ 3.708.000⁷

Las Oblatas de Santísimo Redentor van funcionar com Filial número 9 de l'Institut Sant Vicent Ferrer, per a dones, i les Escoles Parroquials de La Asunción de Nuestra Señora, com Filial número 10 de l'Institut Lluís Vives.

En 1968 el Ministre d'Educació Lora Tamayo presenta la dimissió entre protestes universitàries; i el succeeix Villar Palasí. Ell va ser el responsable de les reformes universitàries i també de les del sistema educatiu primari. La més coneguda la Ley General de Educación de 1970.

¹ Concedits entre altres 82 centres de tot l'Estat en la mateixa situació, però no amb la mateixa bestreta.

² Apareix a la pàgina 1987, amb el número 41.

³ Apareix a la pàgina 1988, amb el número 66.

⁴ Concedides entre altres 76 centres de tot l'Estat en la mateixa situació, però no amb les mateixes subvencions.

⁵ Apareix a la pàgina 1990, amb el número 36.

⁶ Apareix a la pàgina 191, amb el número 58.

⁷ Orden de 26 de abril de 1967, B. O. M. de 29 de mayo de 1967. Orden de 27 de abril de 1967. B. O. E. de 26 de junio de 1967).

Però no serà fins al 23 de setembre de 1978 que per orde ministerial, obtenen les antigues seccions filials, la consideració de Centros Homologados de Bachillerato.

Algunes de les dones entrevistades reconeixen haver dilatat tant els estudis, per treball o per altres motius, que van acabar el batxillerat superior amb la nova llei de 1970. És el cas de qui treballava des dels catorze anys i necessitava un batxillerat nocturn, prop de casa, per anar fent, a poc a poc, al mateix temps que treballava.

RESUM ESTUDIS, PROFESSIONS I ACTIVITATS	
MESTRES	Paqui Beta, Elvira Alabau, Teresa Sanchis, Roser Martínez, Teresa Martínez, Lola Cosme, Amparo Ballester, Presen Sena, Pilar Ferrer, Elvira García, Pilar Sena
LLICENCIADES DOCTORES	Lola Cosme (Doctora Filologia), Pilar Soriano (Llicenciada Filosofia i Lletres), M ^a Julia Martí (Llicenciada en Filologia), Elvira García Campos (Llicenciada en Sociologia a falta d'un mínim de crèdits)
INFERMERES, A.T.S I AUXILIARS	Maria Peiró, Pepa Fuentes, Pepa Palop, Maruja Sardina, Teresa Planells, Paqui García (auxiliar)
METGESSES	Mercedes Sánchez López, Remedios Martínez Mestre
LLICENCIADES EN DRET	Carmen Martí Bolinches (no va exercir) Carmen Is Peris (Advocada Penalista)
ADMINISTRATIVES/SECRETARIAT AUXILIAR D'EMPRESA	Fina Lerma, Matilde Ferrer, Pilar Carot, Ángeles López, Xaro Medina, Julia Martí, Maru Planells, Isabel Pallardó
ARTS: PINTURA, MÚSICA	Carmen Mateu, M ^a Dolores Taberner
EMPRESÀRIES	Matilde Ferrer, Mari Cruz Ferrer Anglés, Marina Laborda, Amparo Marco, Pilar Taberner, Paqui Usedo (empresa familiar), Maria Usedo (empresa familiar)
GRADUAT SOCIAL	Inés Peiró, Joaquina Soriano, M ^a Teresa Sanz
TREBALL SOCIAL	Pura Soriano Besó
ALTRES	Maria Ferrer (auxiliar electricitat) Pilar Portalés (Corte y Confección), Teresa Planells (Depenent de comerç), Carmen Montoro (Cursos puericultura)

Les mestres havien d'impartir labors, cuina i formació a xiquetes. Les infermeres havien de tenir cura dels malalts. Aquestes van ser, doncs, les primeres carreres considerades aptes per a ser exercides per les dones, pel seu caràcter maternal i de cura dels altres. Cal dir que també hi havia vocació; diuen haver encertat en l'elecció.

Veiem que hi ha dones dedicades a l'ensenyament, a les arts, a les ciències a l'advocacia, a la medicina, al treball social, a graduat social, a l'administració...

Cal remarcar, que algunes de les que només van fer batxillerat i de les que ni van voler o poder cursar-lo, han rendit i brillat en el món empresarial, fins i tot, a alts nivells.

Algunes altres confessen no haver volgut estudiar perquè no els agradava o perquè les xiques en aquell temps, diuen amb ironia i retret, havien de preparar-se per fer-se el dot i casar-se. Moltes d'elles van treure el títol de professora de *Corte y Confección* prop del carrer Cavallers amb Dª Maria. Algunes tenen germans, homes, amb carreres superiors.

També estan les dones que diuen haver trobat un bon treball amb l'ajuda de l'alcalde D. José María Sancho Santamaría, i que han estat molt felices amb aquesta feina.

Algunes, en veure les possibilitats que tenia l'estudi de Secretariat, anaren a D. Juan a Aldaia i també a classes de taquimecanografia a València. Farien de secretàries en empreses locals.

La llicenciada en Dret més veterana, sembla no haver pogut especialitzar-se en Penals pel fet de ser dona i, a més a més, per eixes i altres causes, no va exercir. L'altra llicenciada en Dret entrevistada, va ser amonestada en el Tribunal Suprem per entrar a un judici, on l'acusat es jugava trenta anys de presó, per ser una dona i jove: no corresponia a l'estereotip d'advocat penalista. Ella era l'advocada d'aquell cas. De la primera llicenciada en Dret fins a la segona van vint-i-un anys, tanmateix, la segona es va trobar, novament, en situacions insòlites, per ser dona.

Cal comentar també la vivència d'una metgessa traumatòloga a qui l'orientaven per fer ortopèdia infantil perquè era dona, quan ella volia fer cirurgia per adults.

En el seu taller, una dona especialista en electrònica i electricitat havia d'escoltar, quan arribava un client amb un aparell espatllat: «Tornaré quan estiga ací ton pare o el teu company de treball».

Moltes dones van haver de convalidar títols, fer cursos pont i d'habilitacions per homologar les titulacions de carreres per a les quals, pel temps, es va exigir el batxillerat superior. És el cas de moltes infermeres i d'algunes mestres.

Totes elles, després d'exercir les professions elegides i, fins i tot, després de la jubilació, han mantingut una actitud molt activa respecte a l'aprenentatge. Aquelles que no van obtenir cap titulació confessen que va ser perquè no aconseguiren l'ajut necessari, perquè els pares no tenien capacitat econòmica, perquè es casaren prompte o perquè, des d'un primer moment, preferien treballar per tenir independència.

Poques han fet itineraris idèntics, encara que s'han trobat al llarg del laberint d'anades i de tornades als centres, i es coneixen.

Segons els comentaris, algunes van assumir de bon grat l'educació d'aquell moment; la majoria es reconeixen com les que van patir i van trencar amb aspectes negatius de l'educació del nacionalcatolicisme: van anar a una escola amb separació de sexes, encara que mai els van parlar de sexe a l'escola; van observar en llibres, revistes, ràdio o televisió, models femenins de bellesa, decència, resignació, dependència; van tenir assignatures només per a dones com labors, cuina, economia domèstica, i a més a més, *formación del espíritu nacional*; van llegir vides exemplars de santes com a lectures imprescindibles; van celebrar el dia del Domund; van rebre classes d'urbanitat; van dur flors a Maria en el mes de maig; van remenar la llet en pols dels americans per a repartir-la en la classe dels xics; van suportar els tocs d'atenció o les burles quan parlaven en valencià; van cantar, de vegades a contracor, el *Cara al Sol* en el pati del González Gallarza (actual Vila d'Alaquàs); van anar els dissabtes a resar el rosari sota un albercoquer d'Alaquàs a canvi d'una figureta d'una Mare de Déu, i van portar uniforme amb camisa beix claret, un llacet blau marí, boina, sabates i calçetins marrons.

PAQUI BETA CASTED, 1940

Filla única de José Beta Ferrer, dels Ferrer *Pastorets*, alaquaser de naixement, de pares, avis fins a no se sap quina generació d'alaquasers; i de Francisca Casted Sena, també alaquasera, cosina germana de la mare d'Adrià, diu. Vivíia "paret en paret" amb ella.

El iaio de Paquita era llaurador; el pare també va ser llaurador, com el iaio. Més tard se'n va anar a treballar a la CAMPSA a distribuir gasolina, gasoil, entre altres fluids.

De xiqueta, va anar amb la senyora Patrocinio i la seua neboda, la va ensenyar a llegir. Després va ingressar en l'Escola Nacional on rebia classes de Dª Isabelita López en el carrer Dr. Barberà. Pujava una escaleta per entrar a classe, i allí va estar fins als deu anys, moment en el qual va intensificar l'estudi, per tal de fer l'ingrés, amb classes particulars de D. Juan Alabau. Es deien classes de repàs. Es va examinar d'ingrés en l'Institut Sant Vicent Ferrer de València.

En casa van voler que estudiara perquè els germans de la mare havien fet estudis en els Escolapis, valoraven la cultura i lamentaven que la germana, la mare de Paquí, pel fet de ser dona, no hagués estudiat. També perquè els pares eren amics de la mestra Lourdes Diana i del marit, i van aconsellar als pares de Paquí de dur la xiqueta a una acadèmia de València on hi havia una professora de ciències, Dª Rafaela, i una altra de lletres, Dª Encarnación Tomás, mestra en la República, molt afectuosa, amb les oposicions fetes. Aquesta dona estava casada amb un fill de Fèlix Azatti, l'important periodista. Així ho van fer: van portar la filla a l'acadèmia de València i allí va estudiar fins a 4t i revàlida. En començar, anava en tramvia amb les germanes de D. Luis Sabater Diana; després, sola. De vegades, en eixir de l'acadèmia, anava a *La Sagrada Família* a esperar Encarna Forment per tornar amb ella a Alaquàs.

Comenta que de menuda duïen una vida avorrida: la diversió era passejar pel carrer i per les hortes, fins i tot en estiu amb tota la calor. A la porta de l'Ajuntament, seïen a veure passar la gent d'una banda a l'altra pels pilons, quan havia plogut i estava el carrer ple de fang. De tant en tant, algú s'esvarava per la rampa de l'Ajuntament o pels pilons i això els divertia. En Pasqua, buscaven "pasqüer", i recorda haver fet una xocolatada amb ball en el pati de sa casa amb un *Pick-up* en companyia d'Encarna Forment i de Vicentica, entre altres, sempre en presència d'algunes mares.

Quan vivia en el carrer Convent, hi havia un veí que va ser clavari; les xiquetes i xiquets s'ajuntaven de vesprada a fer amb el cartó de dins dels carrets de fil una mena de paquets sorpresa, tot posant dintre un trosset de regalissia de moro, *puromoro*, o de dacsca; després l'embolicaven, en forma de caramel, amb paper de seda, per tirar alguna cosa en la cavalcada. Recorda haver lluit, en festes del poble, una disfressa bonica: un vestit de gasa amb unes flors de paper blau apegades.

En 1953 els van donar les claus de la casa del barri de Sant Vicent Ferrer on els pares van posar una tenda de vins i licors regentada per la mare. Eren cases per a comerciants. Des d'allí marxaria cada dia a València a estudiar.

Després de fer el batxillerat i la revàlida de quart, va voler estudiar Magisteri; ho feia a un edifici casa-palau a la Plaça de Sant Nicolau. Anaven les xiques de matí i els xics de vesprada. Deixaven notetes en els pupitres i intercanviaven missatges. Ella s'anomenava, en aquella ficció, Bettina i ell era Rober. Noms de sèries de la televisió d'aquells temps. Mai es van conèixer en persona.

En segon de magisteri els obligaven a fer exercicis espirituals. Ella els va fer al carrer Governador Vell. Podien estar internes o externes. Son pare no va voler deixar-la dormir al centre i tornava cada dia al poble. Recorda que, en les migdiades, les dirigents entraven en les habitacions i els feien reflexions particulars amb la intenció de captar-les perquè anaren als noviciats.

Tenien assignatures com cuina, labors i agricultura; aquesta última la donava un professor, el Dr. Palafox, *El sabio Loco*, que es va cremar la barba en el laboratori fent experiments i que els deixava mirar el llibre quan els preguntava la lliçó. L'últim curs de magisteri el va fer en Govern Civil.

Amb dèneu anys ja tenia un nóvio, era Ricardo Quiles Vilanova, de mare aldaiera i pare torisà. Com que havia marxat a Melilla a fer el Sevei Militar, i ella feia en eixos moments –en acabar magisteri– el campament obligatori de la *Sección Femenina* a Ontinyent, i, com el nóvio li escrivia tots els dies, ella rebia les cartes de tres en tres, de quatre en quatre, amb la qual cosa totes les companyes –n'eren cent–, en escoltar tantes vegades el seu nom com a destinatària del correu, aplaudien, expressaven sorpresa o reien.

Al campament les ensenyaven a fer activitats com pelar les taronges amb forqueta i ganivet, a parar taula tot posant els coberts, el pa o els plats al lloc adient o a cosir: ella es va fer una falda d'una tela que va comprar per les múltiples tendes de

teixits d'Ontinyent. De nit feien focs de campament; aprenien cançons i els llegien textos d'Onésimo Redondo i de Pilar Primo de Ribera.

Es va casar als vint-i-dos anys amb Ricardo, el seu nóvio des dels dèneu anys. Era gravador i calador de palmitos, un ofici de precisió. Autònom des de sempre, treballava en casa: calava i gravava les vergallines de nacre, marfil, os o *granadillo*. Era i és un treball difícil: cal parar atenció i tenir bon pols per tal de no llençar a perdre el material del vergallinatge del ventall. Al llarg de la seua vida laboral, ha fet treballs magnífics: col·leccions senceres de palmitos de materials ben delicats.

El pare de Paqui va emmalaltir i el va haver de cuidar perquè era filla única, i perquè la mare duia la tenda i la casa. El matrimoni jove es van quedar a viure amb ells i els van cuidar fins a la mort. Van tenir dos fills i els dos han fet carrera, de la qual cosa se sent molt satisfeta.

En quedar vídua va tenir intenció d'exercir com a mestra, va emplenar una sol·licitud per a una escola, la van cridar per a fer-li una entrevista, però no va acudir. Tanmateix, diu que ha viscut feliç.

Ha anat al Castell a classes d'Història Local, però amb la pandèmia va deixar d'anar. Veurem més endavant.

MARINA LABORDA, 1942

Marina Laborda Tàrrega és filla de Luís Laborda Montalt, d'Alaquàs, i de Marina Tàrrega Soriano, també d'Alaquàs.

Marina va anar a les Doctrineres fins als set anys. Amb eixa edat, com els seus pares tenien una tenda en València i hi anaven diàriament, la van dur al Col·legi *Jesús y María* de la capital. Al Centre, acudien xiquetes de Catarroja i altres pobles dels voltants; totes anaven en tramvia o en autobús. Marina, quan ja anava sola, eixia d'Alaquàs de nit. Recorda que encara que tenia butla per arribar tard, pel fet de viure fora de València, sempre era la primera. Cada any li feien una foto davant un mapa d'Espanya i, en festes, exposaven una mena de tenda de campanya amb una vidriola que quan li llençaven una moneda, treia una mà de dins per a donar-los un regal: era una mena de tómbola vivent.

Allí va romandre fins als catorze anys, moment en el qual els pares li van preguntar si volia continuar amb els estudis de batxillerat. Com ella va dir que no, la van dur l'endemà a treballar a la tenda. O estudiar o treballar. Al principi compartia feina

amb els pares, però a poc a poc es va quedar en companyia d'una senyora que l'ajudava, Guadalupe. La tenda estava en el carrer de les Cistelles, on els pares comprarien una finca i on, encara hui, mantenen dos negocis en els baixos.

En la tenda que regentava Marina en companyia de Guadalupe, venien culleres, forquilles, mobles xicotets, cadires de boga i altres objectes, sempre de fusta. Les culleres i les forquetes eren fabricades a Alaquàs, en el corral de la seua pròpia casa. Allí, els pares duïen endavant un taller amb dotze o tretze treballadors.

El pare viatjava per gestionar les fustes; vigilava el taller de casa i les tendes. La fusta de boix arribava del nord, la deixaven amerar i, quan es reblania, amb una serradora feien els buits de les culleres i les dents de les forquilles. Després de polides, les portaven a la tenda de València. Tenda on, en una ocasió, Marina va rebre les infantes Elena i Cristina perquè una amiga d'ella, veïna de l'avinguda de l'Oest, les va dur tot dient que en Madrid no hi havia comerços tan singulars amb productes com aquells.

El corral de sa casa donava a la placeta dels Ollers; la recorda plena de tallers de fang i d'altres activitats. Prop d'allí residia Quico, *El Vicari*, un home fadrí que vivia en companyia d'una neboda. En guerra, *El Vicari* va acollir en casa un tal Curro, que no estava bé i va viure amb ells fins a la mort. En el poble li cantaven una cançoneta. Marina ho considera com una obra de caritat que la impactava. Molts anys després, ha estat amiga d'una neboda neta de Quico, *El Vicari*.

D. Antonio Sancho, el rector de l'Assumpció, abans de la primera comunió, feia examen de catecisme, tot posant les xiquetes en corro per anar avançant o endarrerint en el lloc, segons que se saberen o no la pregunta. Una vegada, Celsa li va passar davant i Marina li va dir: «Hui ens has passat, però demà seràs l'última». Sa mare li donà una galtada que tampoc no ha oblidat.

Sap, com se saben els secrets de família, que els pares, en temps de guerra, van amagar en el pis de dalt quatre monges Oblates, perquè estaven en perill i tenien por; una s'anomenava Segunda. Els van comprar roba per a vestir-les de seglars i perquè pogueren eixir.

De menuda, recorda anar al cine Ideal amb *Sabelín* i son pare. En *ca la Tia Torera*, en el carrer Major, el pare els comprava un caramel, era "dos en un" per això se'l partien. Els dissabtes a migdia, com sabien que la *Tia Torera* havia

anat a València per material nou, s'acostaven a la tenda a comprar retallables de nines amb vestits, sabates, capells, bosses, paraigües i altres complements. Els retallables eren uns fulls de paper amb dibuixos de nines i tota una sèrie de complements que, una vegada retallats es podien acoblar, mitjançant unes pestanyes, sobre la nina, i fer veure que havia canviat de vestuari. Les xiquetes d'aleshores jugaven posant i llevant els vestits i complements a la nina damunt la taula o en el terra en el carrer. Podien vestir-les de platja, de gala, de treball, de mudar, etc. Era un joc innocent i tranquil.

Marina era amiga de Sunsi *La Pitxona*, de Trini i de Salut; amb elles anava a missa els diumenges. De major, quedava en el cine amb Sabelín; algunes no volien acompanyar-les perquè era pecat, sobretot si la pel·lícula estava qualificada amb 3R, que volia dir que era per a majors. Tanmateix, amb els seus pares va poder veure en el cine Montecarlo de Torrent *El derecho de nacer*, pel·lícula de 1952, amb Jorge Mistral, actor que havia estat criat a Aldaia, recorda.

Marina es va casar amb un cosí prim, José Manuel Segura Tárrega; per això, la seua relació amb el molí d'Alaquàs li ve de banda de mare i de tia-sogra. La sogra, en saber que s'havien fet nòvios, es va tirar les mans al cap pensant si es barallaven, com quedarien les cosines que tant es volien. La mare de Marina li va dir que si ells es barallaven, elles no. Els sogres també havien tingut monges refugiades en la guerra: eren molt catòlics. José Manuel i Marina es van casar, però no van assistir al convit de celebració perquè tenien un bitllet d'avió que els ho impedia. Guarda el vestit de núvia fet de guipur com ho guarda tot: sempre al mateix lloc.

No sap des de quan tenien el molí, suposa que d'abans de la guerra, segur. L'avi moliner, José Segura, amb els fills, entre ells José Manuel, el marit de Marina, feien feina en el molí, a més a més, com tenien trilladores, en temps de la trilla marxaven a Alcoi, a Cocentaina i on els cridaven.

Son pare, que era un home seductor, segons diu, parlava castellà; havia treballat en l'editorial Prometeo en València i per això tenia, i ella conserva, una col·lecció de llibres de Blasco Ibáñez, del que diu que és el millor i més complet escriptor: l'escriptor per excel·lència. Diu haver llegit tots els llibres de la prestatgeria, i en té de Blasco Ibáñez i de molts altres. És prou lectora.

Després de quaranta anys en la tenda, assegura haver viscut experiències increïbles, perquè «El mostrador és una Universitat: allí s'escolten veritats i mentides. Allí s'aprén prou».

MARI CRUZ FERRER ANGLÉS, 1944

Mari Cruz és filla única d'Estanislao Ferrer Forment, *Tanis*, d'Alaquàs i de Pepita Anglés Esteban, de Valladolid.

Va nèixer al carrer Sant Antoni; després va viure al carrer Major, tocant l'Ajuntament.

Va anar a l'Escola Nacional amb Dª Matilde, al final del carrer Sant Hipòlit; després, al González Gallarza del carrer Conca, actual Vila d'Alaquàs, fins als deu anys. A continuació, es va traslladar al Col·legi *María Auxiliadora* de Torrent, «privat i molt bo». Allí va romandre fins als dotze anys.

Conta que de menuda jugava a sambori o a la corda al carrer, on també sopava amb les amigues. Recorda estar seguda amb els amics als escalons que hi havia entre sa casa, carrer Major noranta-dos, i l'Ajuntament, lloc anomenat la *cárcel*, segurament seria la reguarda de la policia local. Quan sentien algun soroll de dins, passaven molta por i marxaven corrent.

En 1956 la van posar a treballar a Aldaia, en casa de Miguel Comes, l'amo d'una empresa d'objectes de vidre; allí va estar uns quatre anys cuidant xiquets, fent albarans, planxant roba i tot el que li manaven. Les vesprades, assistia a les classes de comptabilitat de D. Juan, també a Aldaia.

En 1960 va entrar de secretària en el despatx de Vicent Martínez Portalés, el *Rei*, en una empresa de taps de suro d'Alaquàs, durant tres anys.

Ja en 1966, va estar de secretària en l'empresa de castanyoles Lucero Tena, negoci de José Tàrrega Peiró, fins a 1972 que es va casar. Durant aquest temps, també va rebre classes de taquimecanografia a València.

La mare de Mari Cruz era de Valladolid. De jove, venia de tant en tant a veure una germana casada amb un militar destinat ací a València. En el tramvia, de camí a casa de la germana, va conèixer l'alaquaser Estanislao, cobrador de tramvies de la ciutat; uns anys després es van casar i va nèixer Mari Cruz.

La mare era recta i disciplinada: amb una mirada d'ella, Mari Cruz sabia si havia de menjar-se o no la galeta que li oferien, quan anaven de visita. Com Pepita era de Valladolid, sempre va parlar castellà, per això també Mari Cruz el parlava, fet pel qual va patir assetjament escolar, diu. No va continuar estudiant perquè la

mare es va posar malalta i ella havia de cuidar-la, fer el dinar per als tres i, com sempre, rebre classes de comptabilitat i de taquimecanografia a València.

Mari Cruz va conèixer el marit, José Conca Albiñana, quan xerrava amb tres amigues en una cafeteria de l'avinguda de les Germanies de València. Ell era taxista de torn de nit; son pare feia el de dia. En poc de temps es van casar i es van posar a viure a Benimaclet.

El marit tenia contactes amb unes empreses de cistelleria de Vallada i de Moixent; i ja en el viatge de noces, tots dos anaven per ciutats de Catalunya i per Andorra, tenda per tenda, exercint de comercials de les empreses esmentades. Van fer alguns clients per Tarragona; però era un itinerari comercial molt visitat, per això van pensar en desplaçar-se a altres indrets: Càceres, Badajoz, Salamanca, Astúries, Galícia, Santander..., i va ser un èxit.

El matrimoni va tindre dues xiquetes en poc de temps; i per fer més vida de família, a més de poder vendre els seus propis dissenys, van sospesar la possibilitat de fer-se empresaris, tot posant en moviment uns diners que havien estalviat.

En 1987, Mari Cruz va treure els bitllets, va parlar amb l'ambaixada i va fer tots els tràmits per anar a la fira de Cantón, *Guagzhou*, al sud de la República de la Xina, fira que es feia dues vegades a l'any, en abril i en octubre. Sense saber parlar anglès, se n'anaven tots dos i seleccionaven el producte, amb l'ajuda d'una professora d'espanyol de la Universitat; hi proposaven canvis, millores en teixits, formes, color, de manera que els seus objectes sempre tenien un detall especial que no tenien els altres. Allí van encarregar els contenidors que van poder pagar, encara que més endavant demanarien préstecs per tal de comprar-ne més.

En 1988 van crear l'empresa CON-FER S.L. (Conca Fernández). Com els sogres de Mari Cruz eren de l'Olleria, i el jove matrimoni s'havia fet una casa allí, van instal·lar el magatzem a Benigànim, un poblet molt a prop de l'Olleria, on no havien trobat lloc, de moment. Des d'allí van fer progressar el negoci, dedicats per complet a la compra de contenidors de productes de la Xina, de Filipines, d'Indonèsia, de Taiwan, de Vietnam, de Singapur, de Marroc i també de Portugal. Eren objectes de decoració, amb certa qualitat, que venien als comerciants de tot l'Estat espanyol.

L'any 2000, com tot marxava bé, amb molt d'esforç, préstecs, il·lusió i esperança van comprar, finalment, un gran espai en un polígon industrial de l'Olleria i també es van fer una casa gran per a viure. Entre viatges i estudis de les filles van passar vint anys de progrés en família.

En 2021, en plena pandèmia Covid-19, Mari Cruz i les filles van decidir tancar el negoci perquè José havia faltat feia uns anys, Mari Cruz tenia edat de jubilar-se i els contenidors havien augmentat exageradament de preu: els de 2.000 euros passaren a costar 12.000. A més a més, la venda havia baixat de forma important.

Confessa que ha estat feliç treballant i veient com milloraven els negocis amb perfecta complicitat amb el marit, implicada al cinquanta per cent en el projecte de vida.

Recorda Alaquàs amb molt d'afecte; conserva ben definides les vivències de joventut i ve al poble, de tant en tant, per visitar els cosins de les dues branques familiars del pare, Estanislao, antic aposentador del cine Benlloch, del cine Hercumar i cobrador de tramvies de València.

INÉS PEIRÓ GIL, 1944

Inés és filla de Francisco Peiró David, carter d'Aldaia, i de M. Francisca Gil Ferrer; tots dos alaquasers. Matrimoni amb tres filles: Francisca, Inés i Maria.

Inés va estudiar amb Dª Isabel López Évole fins als dotze anys. Confessa que de menuda mai va poder jugar perquè sempre havia de fer molta feina: llavar la roba, planxar, netejar la casa o ajudar en la tenda d'ultramarins que sa mare regentava. No tenia salari: «tot era per als pares».

Va voler treballar a València, però no la van deixar perquè havia de desplaçar-se en tramvia o en autobús i era massa menuda; tanmateix, amb tretze anys, la van posar a treballar en un despatx, l'assessoria laboral i fiscal d'un tio matern, Tomás Gil Ferrer. Allí va haver de bregar amb nòmines, Seguretat Social, liquidacions o amb gestions dels empresaris i dels treballadors; perquè son tio, a qui sempre nomenà -a instàncies d'ell- el senyor Gil, tenia, a banda de l'assessoria, algunes empreses de cadires i d'ambulàncies.

Comenta que el senyor Gil la va trobar espavilada i li va confiar prompte tota mena de treballs: «Allí es feia el que jo deia», diu, per referir-se a les decisions entre empresaris i treballadors. Ella procurava beneficis pels treballadors, però si

tenia raó l'empresari, li la donava; i sempre va tindre la gràcia de convèncer les dues parts. Feia de mediatadora.

Del tema laboral i fiscal hi havia molt de treball i prou delicat. Calia gestionar les cent-huitanta empreses creades en Alaquàs des d'una única assessoria, la del senyor Gil. Comenta que pels corrals de moltes cases del carrer Sant Hipòlit i Dr. Barberà hi havia instal·lades fàbriques i tallers de mobles, de perols, de telers, de joguines, de culleres..., i ella anava sempre a les empreses a dur els segurs.

Als matins, el treball del despatx, i a les vesprades, assistia a classes de pintura i dibuix en l'Escola d'Arts i Oficis d'Aldaia, on, de vegades, feia de model a l'alumnat. Tenia de companyes a Carme Mateu i a Pepita *la Millonaria*, entre altres i de professors, a Mas i Furió. «El cas era no perdre el temps», aquesta era la idea de sa mare, diu.

Quan l'empresa d'Antonio Tàrraga va passar a dir-se SAFTA, va ser ella qui va crear aquest nom, SAFTA S.L., de la qual cosa se sent contenta i pagada. Era una gran empresa amb cent-cinquanta treballadors que funcionava molt bé allà per la dècada dels cinquanta.

Anava ben jove a València a fer les gestions necessàries per a l'assessoria, sempre amb les armes de defensa aconsellades per la mare: una agulla imperdible i un grapat de sal en la butxaca per si se li acostava algú en l'autobús a molestar-la. Era molt jove, quasi una xiqueta.

Arribat el moment, després de fer l'accés a la Universitat, va decidir començar a estudiar en el carrer La Nau, a partir de les set de la vesprada, i va obtenir el títol en 1971. Conta que arribava amb la classe començada perquè no tenia permís per a eixir mitja hora abans del treball; i conta també, d'aquells temps, que els i les joves estudiants portaven pedres en les butxaques per fer front als policies en els dies de vaga; però diu que ella no en portava perquè anava només a estudiar, i li feien classe a ella sola. Mostra l'orla de la *Escuela Social de Valencia* amb molt d'orgull.

En una reunió de graduats va conèixer Fernando Cebolla Galán, graduat també, amb el que es va casar i del qual va tindre el seu únic fill, Fernando. Uns anys després es divorciaria.

Fernando, de menut, tornava de l'escola enfadat perquè els companys li van treure un malnom, tot fent burleta del cognom. Ella va gestionar el canvi de

l'orde dels cognoms del marit i consegüentment del fill. Ho conta amb molta satisfacció. Hui, el fill viu a Bilbao i és comandant de vol. També n'està contenta.

Igualment, s'esplaià a gust quan diu que va escriure a la Reina Fabiola i a la Reina Sofia per denunciar un retard en les gestions del Ministeri d'Economia i Hisenda, per culpa del qual dues vídues amb necessitats, van romandre anys sense cobrar la pensió. Les reines li van contestar i van resoldre el problema: en pocs mesos, les vídues van cobrar molts diners perquè va ser un pagament amb efectes retroactius. Tanmateix, ella va cobrar de la gestió de les pensions el mateix que cobrava per la gestió de qualsevol pensió. Guarda les dues cartes de les reines emmarcades i exposades en sa casa.

En l'actualitat, està jubilada i viu en una casa –que mostra amb deler- dissenyada per ella, adornada amb títols, medalles, fotografies del fill en totes les edats a més a més d'un jacuzzi instal·lat enmig d'un saló-andana immens.

CARMEN MATEU GUIOT, 1944

Carmen Mateu Guiot és filla de Vicent Mateu Alcàcer, d'Aldaia, i d'Herminia Guiot Lázaro, de Santa Cruz de Moya, un poble de Conca.

L'avi de Carmen era un llaurador aldaier amb cinc fills, tots xics. El pare de Carmen era un d'ells, Vicent. La iaia tenia tanta feina a casa que li van dur una joveneta interna perquè l'ajudara. Aquella joveneta era Herminia, venia a «posar-se en amo», com deien abans: li havien buscat una bona casa per treballar, la casa dels iaïos de Carmen Mateu.

Tots els fills cultivaven les terres, tret de Vicent que, per una malaltia d'os en un genoll, no podia conrear la terra com els altres; per això, el jove es va dedicar a pintar. Pintava palmitos; ho feia molt bé per afició i perquè havia après a fer ceràmica a Manises, on anava des d'Aldaia a peu cada dia des de ben jove.

A Aldaia hi havia caladors, teladores, pintors i pintores: moltes persones dedicades a l'ofici de fer palmitos. Perquè els fabricants són en realitat comercials i comerciants. La feina la realitzaven els treballadors en les seues cases, en les andanes, en els corrals, en els porxes. Guanyaven en la mesura que treballaven. Amb el temps, pintaren castanyoles, panderetes i tota mena d'objectes susceptibles de ser adornats amb una pintura.

A casa de Carmen pintaven tots: el pare, el que més; les dues germanes de

Carmen i fins i tot la mare, Herminia, perquè Herminia, la jove que va vindre des de Santa Cruz de Moya a «posar-se en amo» a cal llaurador d'Aldaia, l'avi de Carmen, es va casar amb Vicent, el pare de Carmen.

Carmen conta que son pare era un home "xiquero" i sensible, que la seia als seus genolls i, sobre la taula, li pintava una barraca, un paisatge o li contava un conte. Després de dinar, molts dies, la duia a passejar amb ell pel camp, li mostrava les plantes i les flors que trobaven pel camí tot fent observacions sobre el color, i li deia el nom de cadascuna. De vegades la portava al be. De manera que Carmen va créixer amb l'olor de pintura i el tràfec de la feina d'observar i pintar com activitat i paisatge principals. Era un treball tan vital que van viure alguns anys a Xirivella per tal d'estar més a prop de València, on sa mare duia la feina feta i cobrava. Aprofitava el viatge per a comprar pinzells i pintures en Roca Rodilla. També entrava al mercat Central a comprar marineta i olives. Això ho faria durant tota la vida. A Xirivella van passar la guerra i en 1937 va nàixer Vicen, la germana segona.

Després de Xirivella, van aconseguir una planta baixa amb més lloc a Alaquàs, i es van traslladar. De més major, recorda haver anat amb son pare a tornar la feina i, en passar pel carrer Quart, el pare es prenia un iogurt de recipient blau fosc i lluminós, com eren abans.

Carmen va anar, de menuda, amb la senyora Patrocinio i va fer l'Escola Primària amb Dª María Pellín Villar (de València) en el carrer Canalejas. Recorda haver-la acompanyat al tramvia per ajudar-la a pujar. Els dissabtes anaven les xiquetes de la classe amb la mestra a resar el rosari sota un albercoquer. Amb freqüència, agraven la classe amb serradura banyada, i la mestra, en recompensa, els donava figuretes de la *Virgen de Fátima*. Com que mai hi havia deures, jugaven tot el temps pel carrer. Després de les classes amb Dª María passà al G. Gallarza (Vila d'Alaquàs actual), hi estaven Dª Maruja Forment i Marisa (filla de Dª Isabel). Allí va acabar la primària amb catorze anys.

Una amigueta de les cases de Cassola, on vivia Carmen, li va dir que anava a dibuixar a Aldaia, cosa que a ella li va agradar, per això es va matricular i va estar anant per camins polsegosos, sense llum, amb fang; plougués o nevada, travessant camps cada dia des dels nou fins als catorze anys a l'Escola d'Arts i Oficis d'Aldaia. El president era l'aldaier Bernardo Peiró, l'ànima del centre. Somriu mentre recorda que de camí a l'Escola d'Arts i Oficis passaven per i jugaven pels camps d'oliveres, fins a arribar a la via, que havien de travessar, amb Manolo Guasp, Paqui i altres companys.

Allí va tindre de mestres a D. Vicente, que després del seu treball ensenyava a dibuixar. Hi havia també Ramon Ribes que duia els majors. Recorda amb exactitud que el Centre era un lloc en un primer pis en la plaça d'Aldaia al que s'accedia per una escaleta; els pupitres; les olors; el primer dibuix que va fer: un vaixell amb ombres i profunditat; i, per descomptat, les làmines de Freixas.

El professor Salomón Tárrega va marcar una època i va crear afició: li va deixar empremta. Els ensenyava llibres d'art i de poesia; feien viatges i excursions; parlava i motivava. Per a ella no era sacrifici acudir cada dia a dibuixar. Era un plaer. Ho feia bé, la felicitaven, li donaven premis en les festes d'Aldaia pels sis d'agost. Aleshores es donava importància a la pintura, i al cine Imperial feien exposicions de dibuixos fets pels estudiants. Té una foto on D. Bernardo, un pintor de palmitos, promotor del centre, li dona un premi. Carmen no pot imaginar què hagués estat de la seua vida sense L'Escola d'Arts i Oficis d'Aldaia.

La mare de Carmen va anar a l'Escola Superior de Belles Arts per assabentar-se del que calia fer per entrar a estudiar allí. Amb catorze anys, després de realitzar una prova de cultura general i dibuix, Carmen va ingressar en l'Escola. L'edifici era un antic convent, l'actual Museu del Carme. Allí va fer 5 cursos de pintura, 3 de restauració i 3 de gravat, de vegades simultàniament. Es traslladava a l'Escola en tramvia, carregada del material i de l'entrepà del dinar. Dinaven en un baret o en un banc d'algun jardí pròxim al centre, perquè havien de tornar a classe de vesprada. En acabar, agafaven el tramvia per tornar a Alaquàs. Ella era de les més menudes. Mai la van suspendre, resalta molt pagada.

Al llarg de la carrera li van concedir diverses beques: Beca de Paisatge, pensionada en El Paular de Segovia; Beca de Pintura de Figura, de la Diputació de València de tres anys de duració.

Amb déneu anys va obtenir el títol amb el qual ja va poder donar classes de dibuix oficialment, encara que diu que sempre ha guanyat diners per a viure. Va impartir classes de dibuix a l'alumnat de batxillerat en la Filial Núm. 10 Lluís Vives d'Alaquàs, a petició de Pasqualet Andrés i de D. Antonio Sancho; va impartir classes en una acadèmia de Mislata; ha pintat sempre reproduccions clàssiques per encàrrec, i palmitos, perquè ha sabut separar molt bé la creació de l'ofici.

Amb els primers diners guanyats va comprar una casa, que encara conserva, en Santa Cruz de Moya; mobles; frigorífic..., amb la qual cosa va acontentar sa mare. També es comprà un abric, diu.

Se sent molt satisfeta d'haver treballat durant vint-i-set anys en l'Escola d'Arts i Oficis d'Aldaia, perquè era la seua passió i perquè ha pogut fruir observant com les dones, alumnes, anaven de matí a passar unes hores allí; a crear un ambient relaxat, fins i tot amb música; a oblidar-se dels problemes de la vida, encara que, per poder acudir, hagueren de cuinar de nit o de bon matí.

Carmen és una dona compromesa: treballava per i amb una associació de veïns pels anys setanta. En 1979 es va presentar a les eleccions municipals amb el Partit Comunista, com independent. Va ser regidora de cultura i joventut durant quatre anys. Va ser un esforç molt gran, diu. I va baixar la seua feina. També va passar por, com tots, el 23 F, que va haver d'anar a dormir a casa d'una amiga. Tanmateix, recorda amb molta alegria que va facilitar i engrandir Els Premis Literaris Vila d'Alaquàs, i també que va dur al poble, amb motiu de diversos actes literaris, a Ovidi Montllor, Sanchis Guarnier i Vicent Andrés Estellés.

ELVIRA ALABAU, 1946

Se acercaba la Navidad de 1946... Era el 10 de Diciembre. En aquella época era lo normal que Doña Catalina, la comadrona del pueblo, atendiese a las madres embarazadas. Y así nací yo, «en nuestra casa de Alaquàs», en la habitación de mis papás... a la una del mediodía. Allí vivían también mis abuelos paternos Amparo y Juan... vivir con los abuelos también era "lo normal".

Me pusieron el nombre de mi madre, lo eligió mi padre... aunque él siempre me llamó Elvi, para distinguirme.

Crecí en un ambiente familiar, con mucho cariño y rodeada de estímulos que colaboraron en mi desarrollo personal... Mis abuelos maternos: Teresa, era maestra. Una mujer culta, con personalidad, gran lectora y con decisiones propias... Me leía cuentos y me contaba también historias reales, como la de su hermano Antonio que fue «de los últimos de Filipinas»... Isidro, era veterinario, muy sociable, siempre dispuesto a ayudar... me enseñaba a querer a los animales, a observarlos. Recuerdo especialmente las visitas a los caballos, los tocaba, los miraba, su piel, sus ojos brillantes, sus movimientos... ¡Hasta ver cómo les ponían las herraduras! Y ese olor tan especial en el taller del herrero.

En casa, teníamos una habitación-estudio, que le llamábamos "el laboratorio". Allí trabajaba mi padre. Era un gran aficionado a las telecomunicaciones, y electrónica, también a las matemáticas, física, química... Estudiaba, leía, dibujaba, escuchaba música, montaba aparatos... Me atraía especialmente un

cajón de la gran mesa donde había lo que a mi me parecía “un tesoro”: acuarelas, tijeras, sacapuntas, lápices, gomas, reglas, tiralíneas, tinta china... Había junto a la mesa, estanterías llenas de libros, con diccionarios y enciclopedias y también nuestros libros de cuentos y los tebeos... Me encantaba quedarme allí dibujando y abriendo libros... Soñaba “ser pintora” delante de un libro abierto...

Mi madre, colaboró mucho en nuestra formación. Se preocupaba de todos y de la casa. Era acogedora, educada, cariñosa, muy sociable, muy curiosa, todo le interesaba... Con un espíritu muy, muy positivo... Nos valoraba mucho, siempre tenía palabras de admiración hacia sus hijas! ya había nacido mi hermana, un poco más pequeña, pero «crecimos juntas toda nuestra vida».

Le gustaba la lectura y la escritura. También nos contaba historias y hacíamos con ella labores, recortes, juegos con las muñecas y a veces «nos dejaba jugar con el barro...».

Mi yayo Juan vivió con nosotros siempre! mi yaya, su mujer, murió muy pronto... Era un hombre metódico y ordenado. Muy trabajador y honrado. Inteligente, autodidacta, aprendió a leer sólo, «se había hecho a sí mismo». Construía máquinas, en especial para sacar agua de los pozos... también inventó una para hacer los muelles de las pinzas. Leía el periódico, escuchaba música... le encantaban las bandas y era socio fundador del Musical... Allí jugaba al ajedrez, al dominó... Íbamos juntos a los conciertos, toda la familia.

Mi primer Colegio fue el de Las Doctrineras (Madre Josefa Campos), me acompañaba mi madre porque pasaba una acequia a lo largo de toda la calle y era peligroso; los niños mayores jugaban e incluso, ¡se bañaban en verano! y ya había pasado alguna desgracia... Por cierto, en esa época morían muchos niños y los entierros se llamaban “albaets”. Iban en un ataúd blanco con unas cintas colgando y todos los seguíamos en procesión hasta la Iglesia... un ritual mortuario...

— Tilón...Tilón...Tilón - se oía ese sonido de las campanas... Lento... Fuerte... Tétrico... Inundaba de tristeza el pueblo! Me gustaba más cuando había una fiesta y los repiqueteos contagiaban alegría y euforia en toda Alaquàs. ¡Daban ganas de saltar!

— Tilín, Tilón! Tilín, Tilón!!! ...Tilín, Tilín, Tilín Tilón!!!!

El Colegio era muy grande, rodeado de huerta y árboles. El edificio donde vivían las monjas me parecía “un palacio”... con suelos muy limpios y brillantes y, ¡una

pequeña capilla! En la parte del Colegio las aulas eran amplias, había de chicas o de chicos. Las profes eran monjas y les llamábamos hermanas. Me vienen a la cabeza la hermana Rosalía, la hermana Soledad, la hermana Matilde... A la directora se le llamaba madre superiora.

Era un lugar tranquilo, relajada la forma de enseñar, medio cantando, repitiendo, escribiendo... ¡Sólo teníamos un libro! Ahí estaba todo el conocimiento que debíamos saber. Por la tarde labores y dibujo, una de mis preferidas...

En las monjas estuve hasta los ocho años... sin traumas, ni malas experiencias... Más bien me sentía "llevada en bandeja". En las funciones salía de Virgen y en otras recitando poesías.

A la salida del cole jugábamos un rato en la calle con las amigas, cerca de casa y merendábamos. ¡Eran momentos increíbles y muy divertidos! Donde a veces nos saltábamos las normas "un poquito".

En casa nos inculcaban muchos valores pero en especial el Respeto hacia las personas y hacia las cosas... y a resolver los conflictos pacíficamente... También la ayuda a los demás...

Una distracción importante era la de los domingos por la tarde: íbamos al Teatret, lo había montado Don Antonio Sancho, el cura párroco, para promover la cultura e inquietudes artísticas en la juventud de la posguerra. Siempre teníamos función de teatro o cine. En el teatro salía mucha gente conocida del pueblo, hacían obras de todo tipo, hasta grandes montajes e incluso zarzuelas... Mi padre era el director y a veces primer actor, también salían mis tíos... y yo en el Belén. ¡Mi abuelo preparaba las tramoyas y escenarios!...

Y el cine era "la magia del domingo": mudo, blanco y negro, indios y vaqueros, romanos, y más... nos divertíamos y nos hacía soñar. Y aquellos intermedios comprando cacao, altramuces, chufas, pipas... zarzaparrilla, sifón, limonada... No conocíamos la Coca-cola, eran manjares prohibidos... Ah! una cosa muy interesante es que yendo por la mañana a Misa, ¡conseguías un vale que te rebajaba la entrada del cine!

Pues bien, cuando cumplí los ocho años, mi padre que se encargaba de nuestra parte académica pensó que debía de adquirir una buena base para iniciar los estudios en un Colegio de Valencia que ya había elegido. Ya que en Alaquàs no habían opciones. Así que decidió cambiarme a la escuela pública con una

“maestra muy buena”: Doña Isabel, también la conocía mi abuela, me preparó durante un año...

Explicaba muy bien, era muy exigente, pero a la vez comprensiva... Nos decía:

— Empezamos con Matemáticas— y llenaba la pizarra de operaciones y problemas.

— Seguimos con Lengua-gramática, ortografía, caligrafía, lectura...— Uf!!!!

Hacíamos un descanso... nos daban un vaso de leche en polvo y un trozo de queso, decían que lo mandaban los americanos. No teníamos patio, estábamos en un piso, allí vivía la maestra. ¡Podíamos bajar a la calle!... Y continuaba:

— Religión. Los hijos de Jacob: Rubén, Simeón, Leví, Judá, Dan...

Me acoplé muy bien, a pesar del trabajo, estuve a gusto con Doña Isabel y las nuevas compañeras...

Salí preparada para hacer el Ingreso en El Colegio Domus.

Como se puede deducir la decisión de estudiar creció conmigo ya que mi ambiente familiar estaba rodeado de personas con estudios y con inquietudes por la cultura. Así que tuve claro que haría una carrera. Siempre nos inculcaron, a mi hermana y a mí, que teníamos que esforzarnos y formarnos para valernos por nosotras mismas y no depender de nadie...

Al ser la mayor fui la primera en salir del pueblo para trasladarme a Valencia... Esto fue en 1957, el año de la Riada.

Recuerdo que con nueve años, iba al Colegio unos días con mi padre según su horario pero otros en el tranvía y más tarde en autobús... Allí me encontraba con un montón de estudiantes chicos y yo me sentía la única chica. Un día descubrí a otra, M. Carmen Montoro... y a otra, Encarna Forment, que eran un poco más mayores. Dos años después, se incorporaron mi hermana Amparo y Mati Ferrer...

Como ya he dicho fuimos a un Colegio que entonces se llamaba Institución Cultural Femenina Domus; ya en aquella época incluían en los estudios las actividades culturales cine, teatro, audiciones musicales, arte, visitas...

El primer año fue muy difícil, muchas cosas nuevas. Estaba en “terreno desconocido” lejos de Alaquàs. Iba a comer a casa de unos amigos, con mi saquito del bocadillo y mi fruta... yo sola por Valencia. Todo era más grande, a veces me llegué a sentar en un banquito, con mis bártulos esperando la hora de abrir, era lo más deprimente. Por suerte, cuando entraba en el Cole se me pasaba todo y era feliz... Y tener que coger el tranvía de noche, en invierno... ¡Qué fuerte me hice! Aprendí muy rápido a resolver situaciones incómodas y a valerme por mí misma... Ahí estaba mi mamá, siempre con el «¡adelante!»...

Acabé muy bien el curso. Al año y medio aproximadamente, todo cambió... Mis abuelos se fueron a vivir a Valencia y ya tuve cerca “mi segunda casa”. Las idas y venidas continuaron, pero ya tenía un lugar seguro para no ir “dando tumbos”.

Como he dicho, las idas y venidas en autobús eran necesarias, se automatizaron... Y se transformaron en momentos de recreo y diversión... Ya se había incorporado mi hermana y otras amigas. Nos reíamos un montón, era el momento de contactar platónicamente con los chicos... Lo pasábamos muy divertido, les poníamos “motes”, nos enamorábamos y nos desenamorábamos en el mismo día!... Fue una época bonita que me brindó la suerte de conocer a Emilio, ¡a mi marido! Pues sí. Le conocí a los dieciocho años, él tenía diecinueve. ¡En el autobús! También estudiaba Magisterio. Le habíamos puesto de mote *Pericles* y nos parecía muy guapo y simpático... Él también se había fijado... Al poco, me regaló un billete capicúa del autobús que todavía conservo. Ahí empezó todo... Hasta ahora... Toda una vida.

Después del bachiller hice Magisterio. Me hubiese gustado hacer también Bellas Artes pero me quitaron la idea: «No tiene porvenir y menos para una chica...» Me quedó la idea de que alguna vez lo haría...y aún está dentro de mí...

La verdad es que enseguida tuve trabajo y me gustó mucho mi tarea... ¡era feliz! Creo, que también me sirvió para desarrollar mi vena artística y creativa. Con los niños descubres cada día un mundo.

A la vez, me preparé y aprobé las Oposiciones al Magisterio Nacional, obteniendo plaza en un pueblo de Teruel. Pedí una excedencia indefinida.

Trabajé en el Colegio Domus y pude al mismo tiempo seguir estudiando. Cursé cuatro años de Francés en la Escuela Oficial de Idiomas de Valencia. Empecé el primer curso de Pedagogía en la Universidad. Obtuve la Diplomatura del Ministerio de Educación y Ciencia en los cursos de Especialización del

Profesorado de E.G.B. en 2ª Etapa: Área de Filología en Lengua y Literatura Española y Complementaria Francés. Tengo el Título de "Mestra en Valencià" (Nivel Superior) por el ICE de Valencia. Soy coautora de dos libros de texto Lengua Castellana 1 Ciclo de Primaria, publicados por la Editorial Anaya en 1992, dos Cuadernos de Trabajo Lengua 2º Ciclo de Primaria en 1993, y dos Libros de Vacaciones 2º Ciclo de Primaria en 1994.

He realizado muchos cursillos de Pedagogía, Didáctica, Técnicas de estudio, Dramatización, Expresión corporal, Expresión Plástica, La Programación, El Proyecto curricular, La Calidad de Enseñanza...

Aunque alguna vez estuve tentada en pasarme a la Escuela Pública... Siempre desarrollé mi tarea docente en el Colegio Domus donde he disfrutado de mi profesión y he estado muy comprometida. He experimentado como maestra, en casi todos los cursos de Infantil, Primaria y E.G.B. He sido Coordinadora, Jefa de Estudios y Directora de Primaria. Actualmente estoy jubilada y sigo vinculada... El Colegio Domus es en la actualidad una Fundación sin ánimo de lucro que está dirigido por un Patronato y yo soy miembro del Patronato de la Fundación.

MARÍA PEIRÓ GIL, 1947

María és filla de Francisco Peiró David, carter d'Aldaia, i de Mª Francisca Gil Ferrer, tots dos alaquasers. Matrimoni amb tres filles: Francisca, Inés i María.

María era la més xicoteta de la casa. Als tres o quatre anys, la mare va voler dur-la a l'escola, però Dª Isabel López ensenyava a cent xiquetes en una unitària i no tenia ni cadira per a María, per la qual cosa li va dir a la mare que en duguera una de casa i així la podia acceptar. Recorda amb simpatia que Dª Isabel, com ella era poc menjadora, li feia reflexions sobre l'esforç que havia fet son pare per poder comprar els aliments, i l'animava a menjar-se l'esmorzar. També comenta que Dª Isabel, en una ocasió, va cridar els pares per dir-los que Maria se n'havia pujat a la taula per a cantar i ballar.

Diu que, a casa, estava consentida, tanmateix, reconeix que la mare era estricta i quan tornaven de l'escola, havien de fer els deures i, si tenien una feina de casa per a ella, no consentia que li la feren, perquè la xiqueta havia d'aprendre totes les tasques. El pare era més consentidor, diu.

Recorda especialment el iaio Tomás, que va morir amb noranta-sis anys quan

ella en tenia vint-i-cinc. Era pare de la mare i vivia amb ells. Un llaurador amb saviesa i prestigi: anaven altres llauradors a consultar-li si era convenient o no la venda de les cebes en eixe o altre moment, i li feien cas. De vegades, Maria anava per ell al Musical, que aleshores estava en el carrer Major; des d'allí, marxaven sempre a complir amb un costum quotidià: resar el rosari a casa. El resaven en llatí, amb lletania i tot. Com Maria era la més menuda, l'havia d'iniciar; la resta de la família contestava. En la lletania, Maria castellanitzava algun fragment, de tant en tant, i el iaio la corregia: «No és *Vas sin devocione* sinó *Vas insigne devotiónis*». El rosari era una cosa seriosa, el iaio volia que el resaren amb devoció.

Tenien per costum, en entrar a casa, dir «Ave Maria Puríssima», i des de dins contestaven «Sin pecado concebida». Si algun dia se li oblidava de dir-ho, la mare la feia eixir perquè tornara a entrar per tal que digués la salutació; li explicava que darrere de la porta hi havia un angelet plorant. Si ella no deia el que calia dir, l'angelet no podia contestar i plorava per això. El iaio també li demanava que anés a saludar-lo sempre que entrara a casa.

Sentia por quan la mare l'amenaçava, davant d'alguna malifeta: «Et vaig a posar el braç dins la mànega», fins que, ja de més gran, va saber el significat. També li feien por les germanes quan deien «Marieta, ja vaig pel primer escaló», «Marieta, ja vaig pel segon escaló». I és que era la menuda de casa.

Maria recorda que, cap a l'any 1953, estaven fent fossats per arreglar el carrer Major, on ella ha viscut sempre. Com que hi havia tan poques distraccions i els xiquets volien jugar, es ficaven dintre dels forats de l'obra. Un dia, com ella era tan inquieta, va caure en un, de manera que no podia eixir, i van haver d'avisar els pares per treure-la.

Amb set o huit anys, de vesprada, en acabar les classes de Dª Isabel, marxava amb les Maries, en les Oblates, per no perdre el temps pel carrer. Allí va aprendre a brodar *filtiré*. Dª Consuelo brodava molt bé i estaven totes sota la seua vigilància. Recorda, d'aquell temps, que li varen donar un trosset de pa i una mesureta d'olives per a berenar; com que ella dinava tard i encara eren les quatre, no tenia fam. La monja va dir que si no s'ho menjava donava mal exemple. S'ho va menjar i, li va pegar tan malament que, des d'aquell moment, no ha tornat a tastar les olives.

Arribada l'hora, Dª Isabel va aconsellar als pares de Maria que continuara

estudiant perquè la xiqueta era espavilada. La mestra la va preparar per fer l'ingrés a l'Institut, però com era tan menuda no volien els pares que anara sola en autobús a València; per això, va anar a les Oblates on va cursar 1r i 2n de batxillerat, encara que l'examen sempre va ser a Sant Vicent Ferrer a València.

En fer-se major, va haver d'anar sola a València per tal de cursar fins a 4t i revàlida. La mare havia parlat amb el cobrador de l'autobús; volia que la vigilara perquè deia que era un "tro" i es ficava en tots els embolics. Recorda els viatges en autobús carregada amb els llibres, el dinar –perquè dinaven allí-, i l'equip de gimnàstica. Ella es va apuntar a *Balón bolea* i també va fer carreres en el Saler. A més a més, donaven assignatures que ara no es fan: va cosir una bolcada sencera i va aprendre a fer punt d'incrustació doble.

En fer la revàlida de 4t, com no tenia edat per començar infermeria, que era el que volia estudiar, va continuar amb el batxillerat superior en el mateix Institut.

D'allí, recorda que n'eren cinquanta i que feien malifetes, com ballar i cantar sobre la taula a porta tancada, quan no venia el professor. També, que una vegada en falles, com ací en el poble no hi havien, van tenir ganes d'anar de festa; van enviar una companya molt guapeta a parlar amb el bidell, per entretenir-lo, i se'n van fugir totes per l'altra porta a veure la carrera de cambrers que se celebrava en estes ocasions a València. Igualment va tindre Cuina, *Corte y confección*, *Labores*, *Formación del espíritu nacional* i Francès. Com en el batxillerat elemental, ara també es quedava a dinar. Van destacar en *balón bolea*: jugaren la final amb Almeria i van guanyar.

En acabar batxillerat superior, va entrar en la *Escuela Diocesana de Enfermería, Nuestra Señora de los Desamparados*, Escola de l'Arquebisbat. A les estudiants d'infermeria els deien *Las Marcelinas*, per l'arquebisbe Marcelino Olaechea. Havien d'assistir un dia en setmana a missa en el centre. Hi havia una directora, Ana, i una subdirectora, Lucía; les dues volien que les estudiants anaren impecables. Això María ho tenia molt fàcil perquè la seua germana Inés la duia com cap altra: ho planxava tot perfectament. Fins i tot va obtenir matrícula en uniformitat, tot gràcies a Inés. De professors tenia D. Sandalio, un cardiòleg afamat; Dª Josefina, d'Anatomia i Dª Amparo, l'odontòloga que se sentia satisfeta si al final havien après a netejar-se les dents com calia.

De matí feien unes hores de pràctiques en l'Hospital Provincial, encara que ella anava a les huit i eixia a les catorze: fruïa de la professió elegida per vocació. A les vesprades, marxaven a classe al carrer Jesús. Hi assistien alumnes de molta

categoria social; recorda, especialment, una xica que s'anomenava Beatriz Gómez-Igual, marquesa Roca de Tagore, així ho recitaven en passar llista. Algunes anaven totes posades de barret; arribaven en cotxe conduït per un xòfer particular, encara que la majoria duïen una falda i un polo i arribaven en autobús. L'Escola, per tal de dissimular les diferències socials, va optar per imposar l'uniforme.

María va obtenir Medalla d'Or de la promoció, per les bones notes: era una estudiant magnífica. Va acabar en 1969; havien de realitzar el viatge final de carrera; estava programat per a fer-lo a Roma, però no van viatjar perquè les volien obligar a dur uniforme tot el temps; les alumnes van voler fer el pacte d'anar a visitar al Papa amb uniforme, i treure-se'l la resta del temps. Com les directores no van voler, es van quedar sense viatge final de carrera.

En aquell temps havien acabat de fer l'hospital La Fe; des d'allí va arribar una supervisora a l'Escola d'Infermeria a oferir treball, si en volien. Marxaren totes, fins i tot María. El dia trenta-u de juny acabaven el curs, el 1r de juliol van entrar a treballar en l'hospital La Fe. A Maria li donaren la possibilitat d'elegir l'especialitat de raigs, i ho va elegir perquè n'havia fet moltes pràctiques. Li agradava perquè en aquesta especialitat s'estudia tot, totes les parts del cos, i encara que es pense que és més còmode que altres especialitats, no ho és: cal fer proves amb accidentats de la manera que vinguen, cal posar-se un davantal de plom, capell, guants i mascareta, entre altres menesters.

En el mes d'agost, els encarregats de l'hospital Provincial, on havia fet les pràctiques, van anar a buscar-la on estava; se'n recordaven d'ella i li van suggerir que tornara. La mare de María li va aconsellar que prenguera l'oferta, encara que el sou era inferior, donat que l'Hospital Provincial estava més prop d'Alaquàs i, a més a més, tindria lliures els caps de setmana. Li van fer un contracte d'un mes i ha estat quaranta-sis anys treballant molt a gust.

Com amb vint-i-un anys es va comprar un 600, podia aparcar a la porta de la Facultat i li resultava tan fàcil, al mateix temps que treballava, va anar fent Filosofia i Històries, carreres de les quals es va matricular perquè li agradaven i podia. Va abandonar Filosofia en el segon any i en Històries, va arribar fins a quart. Al mateix temps, al poble, Maria cantava en l'Orfeó que dirigia Cayetano Taberner, a més de preparar xiquets i xiquetes en catequesi per a la primera comunió, activitats que, encara hui, practica perquè li agrada.

De joves, per divertir-se, anaven a passejar a Aldaia o a Torrent; ací ho feien amunt i avall pel paseo. Per Sant Blai, de pas que acudien a la imposició de l'oli en la

gola, buscaven “pasqüer”. El primer dia de Pasqua, anaven al Vedat; el segon, a la Venta de l’Aire, a peu; el tercer, al Motor de la Viuda o al Clot del Putxeret d’Aldaia.

També comenta la festa de Sant Vicent i el Combregar d’Impedits. Li agradava perquè les dones agranaven i arruixaven els carrers, adornaven els balcons amb cobertors bonics i l’itinerari passava per llocs per on mai hi havia processons, a la recerca de qui volia combregar. De vesprada, en casa d’alguna xica preparaven la “xocolatà”, amb els “pasqüers”, i feien ball amb un *Pick-Up*.

De son pare diu que era un cel: simpàtic, alegre i sempre amb bon humor. Tenia paraules per a tots; fins i tot, per als xiquets que duia sempre darrere. Anava a l’horta en bicicleta i hi romania fent feina fins a la nit, si feia bo. Tenien terres d’on replegava fruites i hortalisses segons el temps. Maria recorda haver pegat voltetes en el 600, de tant en tant, amb son pare i el iaio, a manera d’esplai i aventura: sogre i gendre es duïen molt bé.

De la mare, torna a dir que era estricta i que es desvivía perquè tingueren de tot. Quan cosien, els deia: «si cal desfer, es desfà, desfer és una vegada, mirar és per a sempre». La iaia, mare de la mare, ajudava el metge del poble, D. Ricardo, en els parts, quan hi havia alguna dona que no es podia pagar una comare.

Maria és creient i vol, per acabar, contar un miracle que va fer sant Francesc i del qual van ser testimonis sa mare i la iaia.

La mare era una xiqueta, la iaia agranava el carrer, el carrer Major, davant la casa que està enfront del Convent, on encara viu. Fa esforços per aclarir que es veia prop, en canvi, es considerava com un passeig pel camp, per com estava de poblat de brosses i d’inaccessible, el Convent.

Feia temps que no plovia, era la sequera més absoluta; motiu pel qual, el rector amb un parell d’homes del poble, anaven aquell dia cap al Convent per a baixar el sant, amb la intenció de treure’l aviat per fer les pregàries habituals en aquestes ocasions.

En passar per davant de ca Francisqueta, la iaia de Maria, el rector li va dir que anés amb ells. Ella es va fer acompanyar per la filla, la xiqueta que estava amb ella.

Pel camí se suposa que comentaven la sequera perquè feia un sol que badava en eixos moments.

Van posar el sant sobre l’altar i Francisqueta va dir:

— Espere's, li torcarem la pols al sant amb un mocador gran del meu home, i el guardarem per a passar-li'l quan algú estiga malalt.

Francisqueta va enviar la seua filla Francisqueta a la recerca del mocador del pare; però, no havien passat trenta segons, quan van veure entrar la xiqueta sense res a les mans. Els majors li van preguntar per què se n'havia tornat, a la qual cosa va respondre que no podia eixir, que pluvia molt i no duia paraigües.

Van guaitar tots cinc a la porta i van veure que diluviava.

Maria ho considera un autèntic miracle, perquè van entrar amb un sol que badava i ara diluviava. El Sant va fer el miracle només en comprovar la intenció de les pregàries, comenta.

María, en l'actualitat, cuida de la germana major, la tercera Francisqueta.

MARÍA DEL PILAR SORIANO BESSÓ, 1947

MEMÒRIES

Sóc alaquasera i una de les poques xiques del poble que aconseguiren un títol universitari en els anys de la dictadura. És per això que he sigut convidada a escriure sobre l'educació que vaig rebre des que vaig deixar de ser alumna de donya Isabel fins a acabar la llicenciatura. El que segueix són alguns records que eluciden la meua senda des de l'any 1960 fins a aconseguir el títol de Llicenciada en Filosofia i Lletres en 1971.

1. MÉS FA EL QUE VOL QUE EL QUE POT (1960)

Entre la gent del meu entorn, se considerava que als dotze anys ja s'era prou major per deixar d'anar a escola i posar-se a treballar o ajudar-li a la mare en les faenes de la casa, a no ser que fores d'una família molt ben acomodada. A eixa edat jo vaig tindre la sort d'aprovar l'examen d'ingrés al Batxiller i que donya Isabel, mestra nacional, se comprometera per un parell d'anys a preparar-nos a un grup de set xiquetes per a fer els exàmens d'ensenyament lliure en l'institut de València. La meua família decidí que jo ajudaria en la tenda de ma tia pel matí perquè a la meua edat ja era hora de que treballara. Però, per la vesprada podia estudiar, si volia. Així vaig fer primer i segon del que es deia Batxillerat Elemental.

En arribar a tercer, només tres xiquetes de les que havíem fet primer i segon amb donya Isabel volíem continuar estudiant. Encara no hi havia a Alaquàs ni a Aldaia on se pogueren fer estudis secundaris. Per a complicar la situació, ma iaia, que ja era major i tenia problemes de cor, se cansava d'estar tot el dia en l'estanc. Així que fou necessari que fora jo als catorze anys, la que ocupara el seu lloc. En eixes circumstàncies, el que una xiqueta primeta, tímida i insignificant que havia de treballar, tercera d'una família nombrosa, sense possibilitat de guanyar una beca i amb dos anys de retard acadèmic, fera estudis secundaris, sols tenia cap per a mon pare i per a mi.

Se corregué el rumor pel poble de que les Oblates estaven obrint una escola i anaven a ensenyar batxillerat. El rumor no era exacte. La nova escola de les Oblates era només per a ensenyança primària. Però mon pare anà a parlar amb les monges i arreglaren que una de les mestres ens donara classe una estona pel matí i un altra per la vesprada després que les alumnes de primària se n'anaren a casa. Era un horari paregut al que havíem fet els dos anys abans. L'única diferència per a mi era que jo estaria en l'estanc en lloc d'ajudar a ma tia en la tenda com havia fet els anys abans. Ma mare venia a l'estanc mentre jo corria a classe.

2. EL RABOSOT (1960-1962)

La monja que ens donava classe, era de Navarra i jove. Prompte vàrem descobrir que si no volíem que ens fera preguntes, perquè no havíem estudiat prou i no sabíem contestar, el millor era fer-li preguntes nosaltres. Així escapàvem la vergonya. A més, teníem en el cap coses més interessants que les conjugacions del verbs en llatí o en francès. Sobretot, volíem saber per què s'havia posat monja. Com ella se negava a contestar la pregunta, nosaltres férem les hipòtesis de que havia tingut un desengany amorós o un problema familiar. Quan eixíem de la classe de la vesprada, junt a la font del carrer Major abans de separar-nos comentàvem i analitzàvem les converses extra-curriculars del dia, tractant de lligar caps i entendre el que trobàvem d'interès. El resultat fou un desastre acadèmic. En quart no vaig aprovar totes les assignatures, condició per a fer la revalida. Clarament jo no havia estat enfocada. Havia fet com el Rabosot del conte, m'havia embadocat. En obrir la boca, m'havia caigut el rotllo. Sentia un gran pesar perquè comprenia que jo, com a rabosota bobota d'Alaquàs, coneixedora de qui era, havia d'estar atenta i posar gran esforç per a no encandilar-me. Mon pare, al veure'm tan plorosa, me trobà en València un professor que dos hores per la vesprada preparava a un grup de xiquets per a fer la revàlida de quart en els mesos d'estiu. Així és com vaig començar a anar a València i me vaig convèncer de que en la segona part inèdita del conte de La Raboseta i el Rabosot, ell s'havia ensenyat a dir Alaquàs amb la boca ben tancada.

3. UN CAP COM UN CUDOL (1962)

En setembre vaig traure les assignatures que me quedaven de quart i la revàlida. Els meus pares estaven contents. Pensaven que ja havien acabat amb el meu destrellat d'estudiar, però jo no. Tot l'octubre i el novembre vaig estar ploriquejant i dient, sempre que podia, que volia continuar estudiant. En ma casa no ho entenien.

— Estudiar, tu? Per a què? Tu ja eres major i tens que ajudar a aguantar el pes.

— El meu germà és més major que jo i estudia...

— Però tu eres una xica!

— Això què més fa?

— Tens el cap com un cudol!

Uns anys abans ma mare m'havia enviat a la tia Carmen que ensenyava a brodar a màquina amb la intenció que em dedicara a brodar roba infantil per alguna casa de confecció de València. No me desagradava brodar. Però quan m'imaginava tota la vida en l'estanc brodant floretes, conillets o trenets, sentia una gran angouxa. No m'entrava en el cap. Clar, el meu cap era impenetrable, com un cudol.

4. ARRELS FONDES I BRANQUES AMPLES (1962-1963)

Me vaig assabentar que en el carrer de Canalejas havien obert una acadèmia on preparaven a estudiants de Batxiller per a presentar-se als exàmens en l'institut de València. Acordàrem que jo aniria uns dies a la setmana per la nit i me prepararia per als exàmens de Quint de Lletres. Vaig començar a anar poc abans de Nadal. Vaig durar un parell de dies. El primer dia, quan vaig vore que jo era l'única estudiant de quint i que me deixaren a soles en un quarto ple de pupitres per a que estudiara, me vaig quedar despagada. El segon dia m'adoní de que per la nit, els mestres estaven massa esgotats de tot el dia i que per una alumna a soles no els resultava llegir el currículum ni preparar lliçons ni res. Per a mi, tampoc valia la pena córrer per la nit a l'altra punta del poble només per a que me digueren quines pàgines havia de llegir per a l'endemà. Quan començaren les classes en gener, no vaig tornar. No recorde haver estat més trista ni haver repetit més voltes el mantra del voler estudiar. Tant fou així i tanta llàstima doní que al començar l'estiu mon pare buscà una acadèmia en València per a que fera el Quint. Contrari a l'esperat, en setembre aproví totes les assignatures i fou

molt fàcil convèncer a mon pare que em deixara estudiar un any més per acabar el Batxillerat Superior.

Me sentia créixer com un arbre amb branques altes i amples.

5. ENTRE DOS MONS (1963-1964)

Vaig traure el sext i la revàlida en juny com a lliure anant a l'Acadèmia Oller de València per la vesprada tots els dies de l'any escolar mentre estava en l'estanc pel matí. Ma mare feia el dinar i a mig dia jo el duia a la papereria que mon pare tenia prop de l'Avinguda de l'Oest a València on dinàvem tota la família menys el meu iaio i ma mare que se quedaven al poble. De vegades en l'autobús sentia vergonya de l'olor que eixia de la bossa on duia el perol encara calent amb llentilles, potatge de cigrons, arròs caldós o el que fora. En acabar de dinar, la meua germana major netejava i els demés se n'anàvem a classe.

Els professors de l'acadèmia eren personatges pintorescs que feien les classes interessants contant-nos les seues insòlites experiències personals quan venia el cas. Les alumnes de l'acadèmia érem un grup de xiques desiguals. Algunes pareixen majors amb faldes estretes i tacons alts parlant dels nóvies, altres pareixien cries. Jo volia ser una més del grup. Però era difícil ser amiga d'estes xiques. Vivíem en mons diferents. Elles anaven a la platja a estudiar pels matins, jo estava en l'estanc. Per a elles 30 pessetes no era res, per a mi era molt. Elles duïen roba feta per professionals, jo duia roba cosida en casa. A més, encara que jo havia adquirit un castellà acadèmic, la conversa informal em resultava difícil i tenia por de que descobriren que jo era de poble i parlava valencià, el que em feia tímida i pedant. No tenia amigues en la ciutat i me sentia més i més distant de les amigues del poble. La meua soledat era més aguda cada dia. No me sentia part ni d'un món ni de l'altre.

6. NO TOT EL QUE RELLEIX ÉS OR (1964-1965)

Li vaig dir a mon pare que havien eixit unes normes per les que se podia fer el Magisteri en un any després de la revàlida de sext. Però mon pare decidí que era millor que fera Preuniversitari per anar a la universitat. Em va parèixer molt bé. Podria ser estudiant per sis anys més i preparar-me millor abans de buscar faena fora de casa. Vaig començar a anar a classe pel matí i estar en l'estanc per la vesprada.

En l'Institut Femení San Vicent Ferrer de València on vaig fer el Preu, els professors eren els catedràtics titulars de la plaça, amb fama de senyuts i excel·lència acadèmica. Alguns havien publicat els seus llibres de text i dedicat

molts anys a l'ensenyament de la seua matèria. Per fi podria dir que els meus estudis eren oficials i legítims.

L'aula de Preu era gran. Tenia més de cinquanta pupitres apegats uns als altres i organitzats en files de cinc a cada banda d'un corredor central. Al front de la classe, sobre una tarima, hi havia un gran escriptori, una cadira i una pissarra sobre la paret. Les alumnes ens asseiem en la classe per orde alfabètic de la primera lletra del cognom. Com sóc Soriano, me toca la penúltima fila.

Alguns professors explicaven la lliçó del dia i nosaltres preniem apunts, altres ens deien que llegírem pel nostre copte o que férem una traducció. Les meues companyes de fila jugaven al tres en ratlla, a la forca, a guerra de *barcos* o parlaven dels amics. Els professors en la seua tarima llegint el periòdic, recitant el seu monòleg o fent el que fora, ni s'assabentaven. Jo no podia concentrar-me per a fer res. No se li feien preguntes al professor i el que jo no havia entès, se quedava sense entendre. M'impresionà el professor d'Història de la Filosofia que se passava la seua classe passejant-se per la tarima encenent una cigarreta amb la punta d'una altra mentre defensava teories per criticar-les i fer-les pols després des d'un núvol de fum. M'agradava eixe exercici dialèctic. Fou per això que, quan aplegà el temps, vaig elegir Filosofia Pura com a especialitat.

Em rosegava el pensar que la meua experiència educativa no era proporcional al sacrifici que la meua família estava fent. Per primera vegada jo era alumna d'una institució docent oficial de bon nom i em sentia enganyada i que estava perdent el temps. Allò que relluïa, no era tot or! Però, vaig aprovar totes les assignatures i l'examen d'ingrés a la universitat en juny.

7. UNA MONEDA DE DUES CARES (1965-1970)

Per la major part dels anys de universitat, jo anava a classe pel matí. En acabar l'última classe, corria a la tenda, comprava pa del forn, corria al Mercat Central, comprava *fiambre*, llevava la pols, agranava i llavava el piso de la tenda. Quan la meua germana menuda aplegava amb el perol dins de la bossa, dinàvem com sempre. En acabar, jo escurava i llavava el piso de la trastenda com havia fet la meua germana major.

Les classes de Filosofia i Lletres s'impartien en l'edifici de la universitat antiga en el carrer de la Nau, al costat del Col·legi Major del Patriarca. L'edifici tenia un pati central molt acollidor en qualsevol moment del dia i de l'any. Els aseos havien sigut renovats i estaven sempre nets. Quan vaig arribar ahí, uns 250 xics

i xiques ens acumulàvem en una aula d'enormes proporcions plena de taules i bancs multipersonals. Els professors acabaven les classes puntualment però venien quinze minuts tard. Nosaltres eixíem al claustre en el centre del edifici per estirar les cames entre classe i classe. Quan vàiem al professor entràvem a l'aula. El professor pujava la tarima i feia el seu monòleg. Nosaltres preniem apunts. Els professors copiaven en la pissarra llistes de llibres i ens deien que els llegírem. En la majoria d'assignatures no hi havia un text o hi havien diversos molt grossos. En alguna assignatura, ni havia un llibre d'accés difícil que deia el mateix que el professor però més clarament. Alguns professors valoraven l'anàlisi racional i original d'alguna teoria. Altres volien que repetires les idees que havien exposat a classe. No ni havia temps per a llegir i assimilar tots eixos llibres que pretenien resoldre problemes no articulats que jo mai havia sabut que existiren amb vocabulari estrany que cadascú entenien i usava de manera diferent. Era un món molt confús. No hi havia temps per a fer tot el que ens deien o suggerien que férem. Vaig passar por, *despago*, confusió i estrés.

Una companya tenia una cosina en els cursos superiors i com caigudes del cel, la cosina i les seues amigues foren les nostres mentores aclarint-nos el que cada professor realment volia i fent-nos pensar sobre la meta final i com arribar a ella. Les dos cares d'una moneda no se poden veure a un temps, cal mirar una cara i donar-li la volta per a veure l'altra. No calia canviar la meta sinó la manera d'arribar a ella. Jo trauria el títol primer, després, llegiria llibres per saber el que jo voldria o necessitava saber. Així ho he fet.

ROSER MARTÍNEZ GARCÍA, 1947

Roser Martínez García és filla de Ramon Martínez Gil, d'Alaquàs, i de Maria García Ferrandis, d'Alaquàs també, i de mare aldaiera.

El matrimoni va tindre tres filles, Maria, Pilar i Roser.

La germana major, Maria, va nèixer en 1939, l'any que va acabar la guerra del trenta-sis. Roser va nèixer huit anys després, per això la germana va ser com una segona mare per a ella. Li donava el biberó quan la mare se n'anava a la feina, a polimentar cadires a destall a Els Curvats del carrer del Norte: eren moments de moltes carències, de baixos salaris i tots havien de col·laborar. La germana sempre ha estat per a Roser un referent de bondat, li va donar afecte i les atencions que necessitava; fins i tot en l'actualitat, l'assenyala com aquella persona que només amb la conversa ja li dona pau. És una dona serena.

La mare de Roser, de nom també Maria, era una persona alegre, amb molt de seny; per això, algunes dones del poble anaven a sa casa a contar-li les cuites i problemes familiars, per desfogar-se amb ella: sabia escoltar. A més a més, tenia una afició o entrega, es tractava d'ajudar a les dones a parir, per a la qual cosa guardava, en una bossa, un davantal blanc i uns manigots també blancs per si anaven per ella per atendre alguna partera. De vegades, acudien les embarassades perquè els pegara una miradeta, per veure com anava l'embaràs i per saber si ja havia començat o no el part. Ella ho feia de gust, s'havia especialitzat amb la pràctica i les dones l'avisaven arribada l'hora: era com un ofici de comare. Conta Roser que les germanes i ella tenen molts germans de llet, perquè la mare alletava xiquetes i xiquets de bolquers quan la mare no tenia llet. Roser se sent emocionada d'aquestes accions desinteressades i totalment altruistes de sa mare, perquè açò parla del prestigi de la dona i de la seua generositat.

En les diverses converses que la mare mantenia amb les dones que acudien a ella a contar-li problemes, Roser es va adonar que segurament parlarien de temes greus i importants, perquè abaixaven la veu; aleshores, la mare l'enviava a ella al corral o a la tenda: el cas era separar-la per tal que no pogués escoltar. Com era menuda, però curiosa, conta que un dia es va quedar per escoltar la conversa un poc amagada, i allò que va sentir la va commocionar de tal manera que diu haver perdut la innocència de la infància, perquè va saber que hi havia matrimonis que no marxaven bé, que hi havia dones que patien la submissió i el maltractament del marit. Mai ho ha oblidat. Tenia aleshores uns deu o onze anys.

De son pare comenta que era molt feiner; treballava en una peroleria i repartia perols per València i també per Castelló. La seua dona, la mare de Roser, li preparava la berena perquè se n'anara a la distribució dels perols i, de vegades, no tornava fins a la nit. Conta que, quan arribava son pare, sempre duia, de sorpresa, part de les menges que de matí li havia preparat la dona, per tal d'engrossir l'esquifit sopar que hi havia de vegades. L'home patia per les quatre dones que tenia a casa. Roser es queda sense veu de l'emoció.

La família va viure en el carrer del Norte, en una casa apegada a la fàbrica dels Curvats encara que, després, marxaren al carrer L'Oliver, i ocuparen la casa del carrer del Norte la seua tia i les cosines, també molt volgudes i recordades.

De menuda, jugava pel seu barri amb els amics dels carrers veïns. Recorda, especialment, que quan venien les trilladores es llançaven damunt de la palla i, en arribar a casa, no recorda què li picava més, si l'efecte de la palla en la

pell o la “tocata” de sa mare. Anava a jugar per les oliveres amb Tere Sanchis, Carmen Cervera i els que s’hi afegien. No hi havia cap altra diversió que no fos el carrer.

Moltes vesprades, en eixir de l’escola, a la qual acudia sense massa entusiasme, les companyes entraven al forn on es compraven habitualment ensaïmades amb xocolata; a ella no li donaven diners per a eixes despeses; però recorda que, un dia, com sa mare estava present, va demanar algun dolç tot pensant que tenia la compra assegurada i pagada. En arribar a casa, la mare li va pegar un marmoló: «Es menja el que hi ha a casa», li va dir.

Li agradava cantar, era una diversió i afició que practicaven també els pares, a més d’escoltar la música i les cançons de la ràdio. Aparell prou útil en aquells temps, tant per sintonitzar Ràdio Pirenaica –ho feia algú de la família–, com per a escoltar el consultori d’Elena Francis. Ballava i inventava coreografies per a representar amb les amigues. També gaudia amb la lectura.

Va estudiar primària a Alaquàs amb la mestra Dª Isabel López; després, va entrar en el món del treball: l’economia familiar no li permetia continuar estudiant. Volia treballar; potser el que volia era ajudar, diu.

Amb deu o onze anys es posà a treballar a ca l’Olier on va passar un parell d’anys empaquetant material. Després, va tenir ocasió de pintar mobles de cuina en una fàbrica d’Aldaia, Carsi; però la mare, que era polimentadora, no va voler sotmetre-la a l’influx dels bafs de les laques. Amb catorze anys preparava les comandes de la fàbrica de joguets Mompó; va estar tres o quatre anys; allí se sentia satisfeta perquè tenia nòmina i duia diners a casa. Després, quan ja tenia uns dèsset anys, va entrar de treballadora d’Impresos Fénix per a enquadrar llibres, feina ben apreciada per ella. En Impresos Fénix va estar fins als vint-i-dos anys, que va deixar la feina per a casar-se: no estava ben vist que la dona treballara després de casada.

Les nits de cap d’any hi havia costum d’anar en família al Musical a ballar i estar amb amics. Un any, en aquesta celebració va conèixer Manolo Guasp García que, en eixos moments, treballava a Alacant de mecànic de taxímetres; es van fer nòvios i en dos o tres anys es van casar. Manolo també era d’Alaquàs, tanmateix, no es coneixien.

A Roser sempre li ha agradat l’atenció dels xiquets menuts, i a aquesta preferència se li afegia que s’havia quedat embarassada i havia d’aprendre a

cuidar del seu fill, per això, a principis dels anys setanta, es va treure el títol de puericultura per correspondència.

A Alaquàs hi havia molta manca d'escoles infantils. En veure la necessitat, va intentar d'obrir-ne una; però va ser impossible perquè l'Ajuntament d'aleshores no tenia clares les gestions que calia fer per tal de sol·licitar la seua implantació. A més, el metge que havia de fer-li un informe, no li'l va voler fer perquè deia que la dona havia de romandre a casa. Tot eren entrebancs, i va desistir.

En 1973 entrà a treballar a La Nostra Escola Comarcal com a puericultora. Va estar dos anys amb els més menuts dels que guarda molt bon record. Després es va incorporar una psicòloga, Isabel. La companya cobrava com a mestra d'educació infantil i Roser com a puericultora, encara que feien el mateix treball. Isabel va voler, per damunt de tot, repartir-ne els sous; argumentava que com feien el mateix treball, havien de cobrar el mateix sou. És un fet que Roser vol remarcar perquè suposa una vivència personal que no pot ni vol oblidar.

La Comarcal va ser per a Roser un gran repte a molts nivells. Al mateix temps que treballava, va fer diversos cursos sobre pedagogia en l'Escola d'Estiu a València i en el Grup Rosa Sensat; es va desplaçar per a participar en seminaris de caps de setmana a Madrid i va conèixer infinitat de materials per treballar a les classes.

Però Roser tenia una assignatura pendent: fer Magisteri. Així és que en 1983-84 es va preparar en una acadèmia de València per a fer la prova d'accés a la Universitat per majors de vint-i-cinc anys, i la va aprovar.

Quan els fills eren adolescents, més o menys autònoms, en 1987, va considerar que era bon moment per iniciar la carrera. Però només començar, el pare es va posar malalt amb necessitat de moltes atencions i de múltiples hospitalitzacions. Com era una decisió molt ferma, va continuar, de vegades sense haver dormit, anant a l'Escola de Magisteri. De l'hospital al treball, del treball a l'Escola del Magisteri, i així durant alguns anys. També va emmalaltir la mare i tot es va complicar. Operacions, hospitals, pares dependents... Hui, no sap com ho van poder dur tot endavant. Diu que el marit va ser clau perquè la va ajudar moltíssim.

Ha treballat al llarg dels trenta-huit anys en La Nostra Escola Comarcal com puericultora i com a mestra. Allí va conèixer moltes persones de les quals va aprendre: alumnes, mestres, pares i mares. Està agraïda. Diu que ha trobat persones molt boniques amb les que, encara hui, manté el contacte.

Des de la jubilació, ha participat activament amb Femení Plural d'Aldaia, una associació que organitza activitats per a dones. Xema Palanca els va ajudar a representar una obra de teatre; Alfred Domínguez ha donat algunes conferències i, Roser, a més de preparar les infraestructures per a les activitats, ha estudiat i ha exposat temes d'interés en l'Associació.

Li agrada la música, per això ha format de la Nova Coral de la Unió Musical d'Alaquàs, a la Coral de l'Escola d'Adults i, durant el curs 2021-22, ha assistit al Taller Entenent la Música, impartit per Enric Parreño, director del conservatori d'Alaquàs.

També ha participat en les classes d'agilitat mental dels tallers de l'Escola d'Adults impartits al Castell.

CARMEN IS PERIS, 1951

Carmen és filla d'Andrés Is Bou, de Mareny de Sant Llorenç, a prop de Cullera, i de Carmen Peris Chiner, de l'Horta de València capital.

Per parlar de Carmen Is Peris, ineludiblement, hem de parlar del iaio matern de Carmen, el senyor Peris, ramader, que viatjava per diversos pobles per temes relacionats amb l'ofici. De vegades, l'avi s'emportava la filla a fer tota mena de gestions relacionades amb el ramat. Al Mareny, la filla, mare de Carmen, va conèixer Andrés, amb el qual, temps després, es va casar. Els novençans van viure a Cullera durant algun temps.

El iaio volia ser autònom i donar feina a tota la família. Va saber que a Alaquàs es traspassava un negoci de llimonades, La Senyera. Es va quedar amb el negoci, i es van traslladar tots a viure al poble, en la mateixa casa del carrer Sant Jeroni on estava instal·lada la fàbrica. Hi van viure iaio, iaia, dos fills, una filla amb el marit i la xiqueta, Carmen, amb només dos anys. Un rebut de llum, un dinar comú, un habitatge per a tots, un treball compartit i un mateix calaix de diners van ser la clau de l'èxit del negoci, comenta. Era l'any 1953.

El iaio sempre va estar agraït al poble d'Alaquàs per tota l'ajuda que va rebre dels veïns en el treball, amb aportacions d'aigua i amb atencions de tota mena. Tant, que va deixar dit que el soterraren a Alaquàs, el lloc que li va donar acollida, ajut i riquesa.

La filla del llimoner, mare de Carmen, també va ser ben rebuda, se sentia volguda per tot el veïnat, i es va adaptar molt prompte. Va crear les festes del carrer i un equip de futbol femení. Era tan moderna que va posar de moda els pantalons de *pitillo*.

Un dels tios es va casar i va tenir una filla i un fill; a més, els pares de Carmen li van donar un germà, amb la qual cosa hi havia quatre persones més residents en l'habitatge. Per això, l'any 1959, el iaio va comprar una casa gran en el carrer Primo de Ribera, actual carrer Germanies, amb tres baixos comercials. Allí mateix, tenien la fàbrica de llimonades on tots feien feina, tanta que, fins i tot, van haver de comptar amb algun altre treballador del poble perquè els ajudés. Carmen recorda que Paco li contava històries fantàstiques de llimonades que anaven al port a pujar al vaixell. Era un treballador de l'avi, Paco *El Nostre*.

Carmen va anar a les monges Doctrineres; després, va preparar l'examen d'ingrés en les Oblates. En l'Acadèmia Virgen del Olivar, dirigida per Dª Amparo Company Gallego, va fer batxillerat, però, tant de l'examen d'ingrés com dels de totes les assignatures del batxillerat es va examinar a Sant Vicent Ferrer de València. Passà a l'Acadèmia MARVI on va estudiar 5é i 6é de batxillerat superior, en el carrer Sevilla. Tenia assignatures com cuina i política. Va estudiar PREU en l'Acadèmia Oller. Després, no sap ben bé per què, va passar dos anys sabàtics, durant els quals només va estudiar anglès i taquigrafia a València.

Com s'ho podien permetre, va voler continuar estudiant. Arribada l'hora de decidir, va pensar en ser metgessa, patòloga, però prompte es va adonar que era de lletres pures per això es va matricular en Dret. Diu que és una carrera que canvia constantment, perquè les lleis canvien; i comenta que antigament, si algú volia casar-se pel civil, havia de demanar al rector un certificat d'apostasia. Va comprovar que era la professió que volia exercir.

Estudià Dret en el Pla de 1958. Va ser delegada de curs, delegada de la Facultat de Dret i de la Universitat de València, diu; i va militar en el PSOE d'aquells temps. Alhora, feia Criminologia, però no va acabar la carrera a falta d'una assignatura. Amb les companyes de facultat, va fer competicions d'hoquei sobre herba i recorda haver guanyat el subcampionat.

Va conèixer el madrileny Carlos Márquez Aliaga en la Plaça de l'Ajuntament de València, un dèsset de març. En aquell moment, ell era oficial de la Marina Mercant, encara estudiava, i feia l'itinerari Palma-València. Carmen havia acabat la carrera amb vint-i-quatre anys i es va casar amb ell poc després. En la boda, ell duia l'uniforme de gala de Capità de la Marina Mercant i la gent deia que Carmen es casava amb un artista de cine. La boda es va celebrar el dia 1r de maig de 1976. Com ella era dirigent, havia d'haver anat a les manifestacions del 1r de maig, però no va poder perquè es va fer un esquinc. També recorda que, per aquell temps, estava de dol perquè feia poc havia mort l'avi, el seu ídol i referent d'audàcia.

Quan va morir la mare de Carlos, el pregoner, per tal d'aclarir la seua identitat va dir: «Se hace saber que esta tarde se hará el entierro de Ana Aliaga, que es lamadre política de la abogado Carmen Is, o sea, la suegra de Carmencín *La Llimonera* la major». Així quedà ben identificada la finada.

Va tenir ben prompte la seua única filla. D'aquell moment, comenta que el marit viatjava prou. Marxà de viatge quan ella estava embarassada de dos mesos i va conèixer la filla quan ja tenia un mes. Anys després se separarien.

Es va especialitzar en Família i Penals: drogues, proxenetisme, homicidis, violacions, furts amb violència, etc. Va tenir despatx a Alaquàs, al carrer Major, després a l'Avinguda País Valencià, però, finalment, va marxar a València.

Confessa que no té cap afició, només frueix del seu treball.

Diu que els clients saben, com se saben eixes coses, que ella no admet que un defensat li diga mentides. «En la presó ho saben tots». Si sospita que el defensat no diu la veritat, deixa el cas.

«Clar que es pot defensar un acusat del delit d'assassinat. Tothom té dret a una defensa», diu contundentment.

De vegades, també ha exercit d'acusació particular.

Tenia un client condemnat a 30 anys de presó per assassinat. Carmen va recurrir al Suprem per sol·licitar la pena de 12 anys per homicidi, i se li va concedir.

En entrar, el president li va dir: «Está usted en la sala segunda del Tribunal Supremo», amb la intenció de fer-la eixir, perquè pensava que no podia ser ella l'advocat. Ella va reaccionar a temps i va contestar: «Con la venia de vuestras Excelentísimas e Ilustrísimas Señorías, si este letrado abandona esta sala tal cual se le acaba de indicar, malamente se podrá ver el recurso València 4 porque este letrado es el letrado de primera y de segunda instancia del caso».

Reconeix que el seu treball és vocacional. I està contenta perquè la seua filla segueix el seu camí.

En parlar dels temps de joventut, recorda haver creat, junt amb altres veïns, la primera falla d'Alaquàs, la *Falla 18 de Julio*.

Carmen va nàixer a l'Horta de València, però és i es considera de la Vila d'Alaquàs.